

1945, február 5. [Moskva.] — Zpráva dr. G. Husáka o pripravách, priebehu a výsledkoch Slovenského národného povstania určená pre moskovské vedenie KSČ.

O situácii na Slovensku¹

1. Stručný prehľad vývoja o situácii na Slovensku:

Vývojom medzinárodných pomerov dostávala sa stále viac k slovu od r. 1935/36 v Hlinkovej strane fašizujúca a s fašizmom sympatizujúca skupina, ideove vedená Dr. Ferd. Durčanským a v istom odtieni Sidorom. Dnes je dokázané, že táto skupina a i strana sama mala spojenie s Nemcami a nielen s Henleinovými, ale i ríšskymi, pred Mníchovom maskovane a po Mníchove vychlúbačne a verejne. Okolo Mnichova bolo zrejme, že HSLS v rámci nemeckých plánov hrá úlohu piatej kolóny ČSR. Tragédiou československej politiky voči Slovensku bolo, že keď nevedela vyriešiť slovenskú otázku za 20 rokov, začiatkom októbra 1938 odovzdala — i keď nie bez nátlaku vonkajších udalostí — všetku štátnu a politickú moc na Slovensku najreakčnejšej strane, strane vtedy už zrejme profašistickej a nedemokratickej, a tak vydala všetky demokratické elementy na Slovensku napospas totalitnému násiliu. Za súhlasu pražskej vlády donútený bol celý štátny aparát na Slovensku, úradníctvo, četníctvo, vojsko i hospodárske inštitúcie, ktoré boli väčšinou v českých rukách, slúžiť fašizujúcemu novému režimu a vytvárať vlastne širokú základňu pre tento režim. Kým v českých zemiach išiel vývoj od Mnichova do marca 1939 v podstate starým demokratickým korytom, na Slovensku nastal prudký obrat k totalizmu, k fašizmu. Tento postup vládných českých kruhov bol v demokratických skupinách na Slovensku ostro kritizovaný a vina týchto kruhov na vývoji slovenských pomerov nemôže byť nijako zakrytá. Strana komunistická a soc. dem. boli rozpustené, všetky pokrokové kultúrne a podobné spolky rozohnané, občianske strany a skupiny sa vliali do HSLS. Vedúce osobnosti občianskych strán na Slovensku (menovite agrárnej), ako aj nár. soc. strany (Lukáč) tvrdia, že dostali od svojich centrál v Prahe priamy rozkaz ísť do Žiliny, s HSLS sa „dohodnúť“ o nových pomeroch, t. j. prakticky o prenesení všetkej moci na túto stranu. Tým bol daný tejto strane titul jednať za celý národ, menom národa vystupovať a jednotným želaním slovenského národa kryť všetko, čo od žilinskej deklarácie nasledovalo. Canossa občianskych strán a ich pražských centrál je hanebným zakončením celej 20-ročnej vládnej politiky voči Slovensku. Neni divu, že s takýmito kulisami môže Sidor vo svojej knihe „Slovenská politika v pražskom sneme“ (1944) hodnotiť udalosti v októbri 1938 a neskoršie takto: úplnú jednotu národa a vybojované jednotným postupom úplné víťazstvo slovenskej národnej myšlienky. Od jednoty v Žiline bola iba logická cesta k oficiálnemu splynutiu občianskych strán (agrárnej, lidovej, živnostenskej, Gajdovej, národnárskej), ako aj strany nár. soc. (!) s Hlinkovou stranou, lepšie povedané vstúpenie vedúcich osôb týchto strán do Hlinkovej strany. Keď dali Tiso a Sidor v novembri 1938 vyzváňať vo všetkých obciach Slovenska na oslavu tejto národnej jednoty, odzvonili tým aj všetkým demokratickým elementom a pochovali všetky občianske strany, ako aj ich pražských direktorov v cintoríne nastupujúceho fašizmu. Agrárnici Lichner a Teplanský vo vláde, nár. soc. Lukáč, národniar Vančo, agrárnici Petrovič, živnostník Liška a pod. v sneme mali zakryť prostý fakt, že 100 % prešla celá moc

¹ Zpravu napísal G. Husák na požiadanie Kl. Gottwalda a po prvom rozhovore s ním v čase pobytu v Moskve vo februári 1945. (Podľa rozhovoru s G. Husákom 24. 7. 1963.) — S publikovaním zprávy v plnom znení G. Husák súhlasil.

do rúk fašizujúcej kliky HSLS. Pokusy o vytvorenie demokratického bloku s občianskymi skupinami zlyhali úplne a u soc. dem. klesla odvaha na minimum (Korman). Tak stála tu komunistická strana úplne sama v záplave nacionalistického nadšenia, v pokleslej nálade skutočných demokratov.

Nemeckí režiséri mohli svoje slovenské figúrky (Tiso, Ďurčanský, Tuka, Mach a Murgaš) kľudne viesť na cestu „slovenskej štátnosti“, k 14. marcu. K priamej príprave odtrhnutia Slovenska sa väčšina menovaných osôb verejne priznávala. 14. marec priniesol zmenu formálne ústavoprávnu, nie však faktickú, lebo tá istá skupina v HSLS tú istú, i keď o niečo zväčšenú moc na Slovensku mala v rukách. Tento deň nám však ukázal, aký slabý bol mocenský a organizačný základ HSLS v tých dňoch a ako ľahko mohla Praha celý slovenský fašizmus likvidovať. Celý prevrat a všetky „gardistické boje“ so smiešnym Kocúrkovom pre každého, ktorý v tieto dni bol v Bratislave alebo iných slovenských mestách. Vlastenci z občianskych strán a nár. soc. vraj so slzami v očiach odhlasovali zákon o Slovenskom štáte, lebo inak by Slovensko bolo rozdelené na 3 kusy, ako to Tiso referoval po svojom stretnutí s Hitlerom.

Ludácke masy rozmnožené o príslušníkov agrárnej, Mičurovej i nár. soc. strany si veľa od zmeny sľubovali. Vyženie Čechov a bude dost chleba pre všetkých Slovákov, urobíme pozemkovú reformu a bude dost zeme pre všetkých roľníkov. Vtedy mala HSLS najširšiu masovú základňu svojej existencie.

Medzinárodne hodne pomohlo slovenskému štátu uznanie od SSSR. Vtedy bol tento štát najštábilizovanejší. Až do vojny s SSSR, menovite v dobe úspechov Nemecka na západe a Balkáne, keď Slovensko malo v hospodárskom zmysle charakter neutrálneho štátu, t. j. obchodovalo, nebojovalo, pracovalo, bol tu značný hospodársky rozmach, slušná životná úroveň, alebo ako hovorila ľudácki propagandisti, jediné Slovensko bolo v strednej Európe ostrovom „kľudu, poriadku a blahobytu“, ak ovšem nepozerať na malé vady na kráse, ako štrajky v Handlovej, Žiline, koncentrák a väzenia a pod. Vtedy i Tuka, ktorý najviac nemeckého chleba pojedol, hovoril, že sú iba dva režimy na svete, ktoré vážne sa boría o sociálne zlepšenie a majú spravodlivú ideológiu, t. j. nemecký a sovietsky. Jediná seriózna opozícia bola od komunistickej strany, ktorá hlavne na vnútropolitické otázky (sociálne a protifašizmus) kľádla dôraz. Keď si slovenský štát príliš na svojej samostatnosti zakladal a pokúsil sa robiť voľnejšiu medzinárodnú obchodnú politiku a doma vývoj nešiel presne v nemeckých intenciách, prišlo poučenie v Salzburgu, výmena osôb, nástup „slovenského národného nacionalizmu“, plný kredit Tuku a Macha oproti „kresťanskému socializmu“ Tisu a Ďurčanského. Viac drastických poučení nebolo treba, v budúcnosti stačili poučenia u Hitlera, alebo prejavy nemeckého vyslanca, že je „jedno, či na čele Slovenska je X alebo Y“, proste ide o poslušnosť. Tisova politika pestovať vlastný totalizmus a odšvindľovať nemecký nacizmus mala raz úspechy, raz neúspechy, zostala však jeho vedúcou politickou koncepciou, aby „slovenský národ sa zachránil od vojny, od poroby, od rozdelenia, od zničenia“.

V propagandistickom ťažení, alebo ako to ľudáci nazývali, v ideovom zameraní boli za slovenského štátu v podstate 3 etapy: 1. protičeská, 2. protižidovská, 3. protikomunistická, ktoré sa nakoniec vliali v jeden celok — za slovenského povstania — proti čechožidovskému boľševizmu, čili v zlúčenie všetkých troch šlágrov v jednu priblblú frázu, ktorá ostro v jeseni 1944 kontrastovala s vôľou slovenského národa.

Od r. 1941—42 nastáva pomalý, ale zreteľný rozklad ideovej i organizačnej základne HSLS i slov. štátu, prechod od fašistického chvastiania k osobnému sklamaniu a zachraňovaniu, prechod od „víťaznej slovenskej armády“ k slovenským povstaleckým vojskám, prechod od národnosocialistického slovenského štátu k zachovaniu štátnosti za každú cenu a „každých politických pomerov v strednej Európe“. Pyšný Tuka dožíva svoj život v chorobe a ústraní, chorý Tiso v gestapáckom obklúčení podpisuje nemecké príkazy, neparovačný Mach v úplnej skleslosti a odstavený hovorí o „slovenskej sovietskej republike“ ako jedinom budúcom riešení,

o tom, že odovzdá moc komunistom, organizátor armády Čatloš prechádza na povstaleckú stranu, organizátor hospodárskeho života a meny Karvaš spolupracuje posledný rok s podzemím a sedí v nemeckom koncentráku, menší leaderi režimu utekajú na stranu opozície — a zostáva hŕstka Nemcami platených agentov: Kubala, Haššík, Tido Gašpar, hŕstka zastrašených kolaborantov okolo nich.

S úpadkom a rozkladom režimu rastie, mohutnie a hlasnejšie sa ozýva demokratická opozícia, resp. pre organizovaný vzrast opozície rozkladá sa celá tiso-tukovská pozícia a aparát.

Je niekoľko otázok v tomto vývoji, s ktorými treba sa zaoberať zvlášť.

2. Vývoj Hlinkovej strany

K tomu, čo bolo vyššie povedané, treba dodať: v tejto strane vyskytovala sa v každej dobe od r. 1938 istá opozícia. Od r. 1938 bola tu opozícia demokratických elementov, početne slabých, ale silne brzdiacich fašizačné úsilie. Rudolf Čavojský bol vždy zástancom demokratických koncepcií — i keď v katolíckom ponímaní — a zostal so svojou skupinou počestným človekom. Ovšem, spolupracoval s režimom. Najvážnejšia opozícia sa vytvorila okolo Sidora. „Hlinka je náš otec, Sidor vodca náš“, spievala Garda a mládež do marca 1939 oficiálne a potom z opozičnosti. Tiso položil tohto vodcu na lopatky v marci 1939, dojednal sa sám s Nemcami. Môže byť niečo na Sidorovom tvrdení, že nechcel odtrhnutie Slovenska od Čiech, že slovenské požiadavky videl splnené v tom stupni ľudáckeho totalizmu, aký tu bol od 6. X. 1938 do 14. III. 1939.

Nesporným však zostáva fakt, že základom jeho ideovej opozície je osobný mocenský boj s Tisom o vedenie strany a štátu. Sidor je politický reakčník hrubej ráže, iniciátor HG, totalizmu a fašizácie. Odstránenie Sidora znamenalo odstránovanie mnohých jeho ľudí a i v Hlinkovej garde bolo prijímané s kritikami. Sidorovská opozícia bola vážnou v r. 1939—1940, postupne klesla na skupinku sledujúcu vatikánsku stredoeurópsku politiku, a to v posledných rokoch bez akejkoľvek masovej základne. Katolícka stredoeurópska federácia, Maďarsko, Slovensko, Poľsko, to je želanie Vatikánu, Sidora a mnohých elementov v Maďarsku, emigrantskom Poľsku, i keď všade z rôznych pohnútok. K tejto skupine patrili poslanec Čarnogurský, Hollý, ing. Klinovský, predseda Obilnej spoločnosti (zastrelený partizánmi), a mnoho mladších intelektuálov.

Po odstavení Ďurčanského (júl 1940) bola tu tichá opozícia jeho skupiny (Kirschbaum a pod.) s istou tichou podporou Tisu a katolicizmu, ktorý v nacizme, v protižidovských surovostiach naraz začal vidieť rozpor s pápežskými encyklikami. Pri reakčnom hochštaplérskom založení Ďurčanského nikdy sa táto skupina vážnejšie neetablovala, lebo zo strachu pred Nemcami venoval sa Ďurčanský arizovanému veľkostatku a falšovaniu politickej histórie Slovenska.

Vlivnou bola vždy skupina dr. Martina Sokola, predsedu snemu a býv. gen. tajomníka strany, t. č. podpredsedu strany. Tento mäkký človek videl uskutočnenie svojich ideálov v autonómii v rámci ČSR, ovšem pri pevnom postavení svojej strany, dal sa však viesť všetkými prúdmi vo svojich vysokých funkciách a svoje snáď demokratické, alebo československé založenie obmedzil na súkromné rozhovory. Za ním je mnoho poslancov snemu a treba priznať, že brzdil usilovne prehmty proti Čechom, Židom; spoluprácu s Nemcami nijako nemiloval. Patril vždy k „slušnejším“ elementom v strane a štáte, ovšem k vážnejšej opozícii, alebo dokonca protinemeckej činnosti sa nedostal. Ak ovšem nepočítam rozhovory a akcie „ušetrenia od vojny“ a pod.

Skupina „národných socialistov“ — Mach, Kubala, Gašpar, Urban a pod. stala sa vládnu po Salzburgu, žrala sa medzi sebou a jej zbytky dnes sú nemeckými agentmi.

Medzi drobnými ľuďmi bolo a je mnoho ľudákov, kritizujúcich, alebo i odmietajúcich režim z najrôznejších dôvodov: z demokratického presvedčenia, z katolíc-

keho stanoviska, zo sympatií k Čechom, Rusom alebo z osobných príčin. Organizovanú formu alebo hromadný prejav však nenašli.

Drtivá väčšina vládnych či opozičných ľudákov zviazala sa s režimom natoľko, že pre svoje nadobudnuté hospodárske, sociálne alebo politické pozície, zo strachu pred Nemcami a z vlastnej zbabelosti nikdy sa k vážnejšiemu prejavu nesúhlasu nedostali a nazývajúc svoj strach, alebo osobný záujem štátnym a národným záujmom, fahali káru režimu statočne dodnes.

Tým strana dostala jednotný charakter, jedného vodcu, jednotne sa kompromitovala v očiach národa i cudziny a jej celé vedenie je za udalosti zodpovedné. Preto tiež bez diskusií jednomyseľne bola Slovenskou národnou radou rozpustená a bude ako strana so všetkými priradenými organizáciami likvidovaná.

3. Katolicizmus na Slovensku

Cca 80 % slovenského obyvateľstva je katolíckeho náboženstva, po dedinách s vážnym náboženským cítením. Už za ČSR drtivá väčšina kňazov bola v ľudovej strane a medzi jej vedúcimi boli katolícki kňazi najvlivnejšou kastou. Možno povedať — nebudeme teraz skúmať príčiny — že slovenský katolicizmus sa politicky vyjadroval v Hlinkovej strane a cez vliv kňazov i dedinské obyvateľstvo a katolícka inteligencia tu sa schádza. Kultúrne spolky katolíkov, Sv. Vojtech a pod., boli pod priamym vedením strany. Biskupi i Vatikán tu mali svoju zbraň. Tento stav sa zvýšil neobyčajne tým, že strana sa stala jedinou štátnou stranou. Kým za ČSR vládli — ako ľudáci hovoria — na Slovensku luteráni (cez agrárnu stranu), teraz prišla vláda katolíkov. Takmer všetci kňazi, biskupi, všetky katolícke inštitúcie, spolky a pod. boli zaradené okolo strany, boli členmi strany, HG a pod. Kultúrna politika bola katolícka, cenzúra, knihy, tlač, všetko — až na nemecký vplyv a zášahy — malo katolícky charakter. Farári boli dennými intervenientmi na úradoch, stavali sa nové kostoly, stredné školy sa menili na katolícke, štátne ľudové školy prešli na náboženskú základňu, ohromné podpory spolkom a pod.

Katolicizmus, ktorý mal na Slovensku prevažne reakčné formy už za ČSR, udržoval cez mnohých kňazov zbytky maďarónstva, sa plne zapojil do politickej reakčnosti nového režimu. Pri tak brutálnom opatrení, ako boli protižidovské zákony, pri zrejmych porušeníach princípov náboženských a katolíckych, ktoré si vynútili Nemci a slov. fašisti, katolicizmus — i keď snád neschvaľoval postup — mlčal, alebo cez niektoré svoje osoby (prof. teologickej fak. a pod.) verejne postup schvaľoval.

Bol vždy istý počet katolíckych ľudí, ktorý nechoval sa režimisticky, ktorý má i demokratickú koncepciu — a po porážke sa ich dosť prihlási — bola to však zložka pasívna. Počuf bolo kat. biskupa Vojtaššáka, farárov Ferenčíka, prof. Salatnaya, Jurovského (jezuitu), poslancov-kňazov — už ani nehovoriac o farárovi Tisovi — ktorí všetci vášnivo a verejne svojou reverendou zakrývali fašistický režim. V každej dedine je farár, ktorý nejak v strane, garde lebo inde sa politicky exponoval. Tie čestné výnimky sú nepočítané.

Možno zhrnúť, že katolicizmus sa za posledných 6 rokov úplne zviazal s Hlinkovou stranou a Tisovou politikou, s nimi sa tiež politicky kompromitoval a s pádom strany a Tisu bude tiež pri verejnej očiste a trestaní zradcov silne postihnutý. Je tu istá obdoba pravoslávnej cirkvi za cára a katolíckej cirkvi za Tisu.

Táto otázka má dve stránky:

a) Katolicizmus pri hierarchickom usporiadaní svojej štruktúry, je vždy vedený a odvislý od kňazov. Na Slovensku bola vždy výchova kňazov za Maďarska, za ČSR a menovite za posledných 6 rokov vyslovene reakčná, protidemokratická a na mnohých miestach i protinárodná (v smysle maďarizačnom), lebo vedenie seminárov a teologických inštitúcií bolo a je vyslovene v rukách režimu oddaných. Veľký vliv tisícov kňazov, ktorí majú na dedinách jedinečné postavenie, je veľkým politickým nebezpečením — pri reakčnosti väčšiny kňazstva — pre budúce

režimy. Po tejto stránke kompromitovanie ohromného množstva kňazstva, inštitúcií a katolicizmu ako celku dáva jedinečnú príležitosť radikálne očistiť celý katolicizmus v koreňoch od jeho reakčnosti a protidemokratičnosti. Po tejto stránke potrebné budú — po mojom názore — ostré zásahy do mnohých katolíckych ustanovizní (semináre, školy, tlač, spolky), ktoré sú semenišťom protidemokratickej koncepcie a protidemokratického vlivu na široké vrstvy.

b) Na druhej strane nesmie sa stať ten istý omyl ako za ČSR, že všetko vedenie bolo v rukách evangelikov a že u katolicizmu vznikol dojem ukrivdenosti. Je charakteristické, že celé vedenie „Demokratickej strany“ za povstania, pred ním i dnes je vyslovene evanjelické a úzko spojené s vedením evanjelickej cirkvi na Slovensku. Činitelia katolíckej cirkvi za povstania sa vyjadrovali v tom zmysle, že majú oveľa väčšiu dôveru v komunistov než v demokratov a že sa obávajú, že evanjelické represálie proti ľudákovi-katolíckovi využijú evanjelici pre svoje osobné a cirkevno-náboženské pozície. Tento rozpor katolícko-evanjelický bol na Slovensku od r. 1918 a za posledných 6 rokov bol vypestovaný a vyvolaný do veľkých rozmerov.

c) Pri rozhovoroch s kat. biskupom Dr. Škrábikom v B. Bystrici, činiteľmi okolo neho, ako aj ľud. poslancom Čavojským a iným kat. činiteľmi mal som ten dojem, že katolícka cirkev, jej vedenie, kňazstvo a civilní činitelia budú sledovať taktiku: my sa do politiky nemiešame, nám ide o cirkev a dušu človeka, že hromadne a verejne prehlásia lojalitu s novým režimom a pomerami, nech budú akékoľvek, sledujúc jediný cieľ, aby pri otrasoch cirkevné inštitúcie utrpeli čo najmenšie škody na ľudoch, majetku a zariadeniach, vďaka dobre, aký ohromný vliv budú môcť uplatniť v dobách kludnejších. Ich obavy sa vyjadrovali hlavne o cirkevné majetky (veľkostatky), ktoré sú obrovské, a o kongruu. Tak ako sa väčšinou v r. 1918 zriekli maďarského režimu, ačkoľvek mu slúžili, zrieknu sa tisovskeho režimu, ačkoľvek mal ich celé srdce. Bude tu možnosť vyvolať uprostred katolicizmu obrodné hnutie z nových ľudí a pomocou týchto dokonalú očistu a preporodenie prevádzať. Prílišná tolerancia, ktorá má svoje opodstatnenie inde, nebude mať miesto tam, kde sa politicky kompromitovali vedúci. Napr. podstatne iný je zástoj ofic. katolicizmu českých zemí a Slovenska, nebude môcť byť preto ani jednotný postup a jednotná medicína. Vyvlastnenie cirkevných majetkov bude — nezáleží na čase — jedno z vážnych opatrení na obrodu a zdemokratizovanie. Katolicizmus získať a jeho reakčnosť zničiť — tak bude podľa môjho názoru stáť úkol, s riešením ktorého veľmi skoro bude treba začať. Reči o novej katolíckej strane, i keď pokrokovej, pre prvú etapu sa mi zdajú byť predčasnými, i keď viem bezpečne o tom, že Demokratická strana už mikroskopom hľadá katolíkov a menovite kat. kňazov, aby svoju základňu rozšírila, v katolicizme zakotvila a pod titulom ochrany náboženstva značne získala.

4. Niekoľko poznámok o hospodárstve

V roľníctve podstatné presuny nenastali. Problémy ostali nezmenené ako za ČSR s tým rozdielom, že roľnícke podnikanie za vojny sa stáva aktívnejším, roľníci disponovali väčšími peňažnými prostriedkami. Tisova pozemková reforma sa omedzila na arizačné korupcie.

Priemysel sa veľmi zveľadil, a to ako kvantitatívne, tak i kvalitatívne. Vyrástli veľké nové podniky (Baťa, Svit, chemické podniky, Dynamit-Nobel a mnoho iných), iné sa podstatne rozšírili, menovite zbrojárské v Dubnici a Považskej Bystrici. Prevažná väčšina podnikov sa vybavila novým strojovým zariadením, moderným a veľkej konkurencie schopným. Za dva roky boli do starých podnikov na vybavenie investované dve miliardy Ks. Priemysel, ak nebude zničený, bude hrať značne väčšiu úlohu na Slovensku ako pred r. 1938. I v štátnom podnikaní značné investície (cesty, železnice, hydrocentrály) boli podnikané často na nemecký príkaz zo strategických dôvodov.

Kapitálove väčšina bývalých židovských podnikov sa dostala do rúk slovenskej buržoázie (politicky zväčša zviazanej s režimom), podniky českého kapitálu prešli — až na koncerny Živnobanky a Moravskej banky — čiastočne do sféry slovenskej, čiastočne nemeckej. Pozície nemeckého kapitálu sa neobyčajne zväčšili, v polovici r. 1944 boli odhadované na 33 % celého priemyslu na Slovensku. Podľa môjho odhadu priemysel v rukách nemeckých, maďarských a zradcovských (včetně arizovaného) dá sa odhadnúť asi na 80 % celého priemyslu, zbytok je v rukách Slovenskej banky (evangelická) a býv. vládných činiteľov za ČSR.

Životné a zásobovacie pomery na Slovensku boli najlepšie z okolitých štátov, oveľa lepšie ako v Nemecku, Maďarsku, Bulharsku, nehovoriac ani o zemiach okupovaných. Slovenská koruna mala pevný kurz a do poslednej chvíľe (i za povstania) dôveru obyvateľstva. Životný štandard obyvateľstva sa oproti stavu 1938 — keď neberiem v úvahu nedostatok istých importných artiklov a posledné mesiace vojenských operácií — v priemere nezhoršil, u niektorých vrstiev zlepšil.

V medzinárodnom obchode Slovensko, ktoré malo cukor, buničinu, textilie, kábel, obuv, kožu, cement, drevo, bolo vyhľadávaným partnerom vo Švajčiarsku, Bulharsku, Turecku, Maďarsku — nehovoriac o Nemecku, ktoré hospodárske požiadavky diktovalo.

Všetky tieto okolnosti vypestovali u mnohých vrstiev na Slovensku, menovite u buržoázie, malomeštiactva (hlavne obchodníctva, vyššej byrokracie a pod.) úsudok, že samostatné Slovensko je hospodársky sebestačné v zmysle existenčnom, že môže lepšie hospodársky existovať bez pražských centrál a kurately a že je politický podvod, že Čechy na Slovensko za ČSR doplácali. Tento všeobecný názor nehodnotím, iba konštatujem. Ľudáci to formulovali tak, že Slováci sa naučili sebe vládnuť, svoje hospodárstvo sami si riadiť, svoju menu regulovať. Pokiaľ je to bluf a pokiaľ je to pravda, vyplýva z politických častí tejto zprávy. Fakt je ten, že vyrástol veľký káder ľudí zapracovaných v peňažných, menových, priemyselných, zásobovacích a pod. otázkach, v problémoch štátnych financií, ako aj vysokej štátnej byrokracie. Káder inteligencie sa neobyčajne rozšíril, takže dnes je na Slovensku dostatok ľudí pre všetky obory verejnej a hospodárskej agendy, keď ovšem neberiem do úvahy ich politickú kompromitovanosť.

To sú niektoré nové momenty faktické i psychologické, s ktorými Slovensko pôjde do novej ČSR.

5. Myšlienka samobytnosti slovenského národa a slovenskej štátnosti.

Zavádzanie fašizmu v rôznych krajinách malo svoju stránku politickú, no na Slovensku malo i stránku národnú. Tragédia tzv. slovenskej otázky v ČSR bola v tom, že formálne uznanie národa, danie mu istých práv kultúrnych, školských, politických, jazykových a pod. stalo sa nastolením totalizmu najreakčnejšej strany. Niet divu, že pokrokoví ľudia na Slovensku odmietali takéto riešenie problému.

Česká vládna politika s mocensko-politickou koncepciou jednotného národa československého, s čechizačnými tendenciami, s budovaním vlastných prednostných postavení v štátnom aparáte, v kultúrnych a hospodárskych inštitúciách, s hlúpu personálnou politikou priamo vyvolávala nacionalistické tendencie na Slovensku, kalila bratský pomer dvoch národov, dávala tým vznik všetkým separatistickým tendenciám na Slovensku. Okrem KSČ nebolo na českej strane inštitúcie, ktorá by po lepšej úprave vzťahu dvoch národov volala. Na slovenskej strane všetky významnejšie politické i kultúrne skupiny — napriek rôznosti ideovej — zajedno boli v otázke samobytnosti slovenského národa. Nesporný kultúrny vzrast Slovenska za ČSR a tým i vzrast národného sebedovomstva staval slovenskú otázku za posledné roky ČSR stále vyhranenejšie.

Totalizmus na Slovensku bol zavedený pod maskou národného oslobodenia, a tým sa stal istú dobu stravitelným i mnohým poctivým demokratickým ľuďom a tým pomohol vytvoriť v prvých dobách skutočne širokú základňu tisovského

950 režimu. Prestali jazykové komplikácie, zavládla výlučne slovenčina v školách, úradoch, tlači. Slovenská buržoázia ovládla v značnej miere hospodárske pozície buržoázie českej a nepochodila pritom zle. Množstvo inteligencie v úradoch avansovalo na uvoľnené miesta po surovo vystahovaných Čechoch. Z periférnych úradníkov stali sa úradníci centrálnych štátnych orgánov. Zisky z obchodov neprechádzali sitom pražských centrál, ale zostávali v kapsách nových zbohatlíkov na Slovensku. Po vyšaltovaní Čechov a Židov otvorili sa celé nové oblasti Slovákom v medicíne, v armáde, u financov, četníkov a pod. Robotník a roľník nezískal nič, ale fašizmus není režimom, kde by pracujúce vrstvy boli subjektom politiky, kde by ich hlas bol vypočutý, alebo pripustený. Malomeštiactvo a buržoázia jasali nad svojim ziskom zo slobody a toto „národné víťazstvo“ chytilo i ľudácke drobné masy a strhlo mnohých iných. Občianske strany sa roztopili v Hlinkovej strane, drvivá časť agrárnej strany prešla s vlajúcimi prápormi do Hlinkovej strany a včerajší agrárnici stali sa horlivými gardistami, Národní socialisti (Zíma a pod.) dávali verejné prehlásenia, že hromadne vstupujú do Hlinkovej strany a hanbia sa za doterajšiu činnosť, stalo sa to i niektorým soc. demokratom (Oktavec v Novej Bani). Slovenskí evangelici, neskoršie tak opoziční, bili sa o podiel v Hlinkovej strane a garde a hrdí na svoju dávnejšiu spoluprácu s ľudákmi (národnári) videli aj pre seba prichádzať novú dobu. Nie všeci a nie všade. Evangelická buržoázia Slovenskej banky poctivo sa delila s katolíckou buržoáziou Ludovej a Sedliackej banky o nové prírastky z arizácií, z českých pozícií. Zostali jedine komunisti odmietajúci prijať dosiahnutie národných práv slovenského národa v uniforme Hlinkovej gardy a s fašistickým pozdravom.

Za slovenského štátu boli tu všetky formálne atribúty samostatného národa, samostatného štátu: jazyk, územie, ústavní činitelia, armáda, diplomacia, mena atď., obsahovo to bola doba najhoršieho politického útlaku (nikdy toľko Slovákov nebolo vo väzeniach, kultúrne paškvil).

Celá väšeň ľudáckej propagandy bola obrátená proti Čechoch: Česi nás utlačovali, Česi nás neuznávali, Česi nás vykorisťovali a okrádali. Von s nimi a preč od nich. Nemecké tútorstvo malomeštiak prehltol, lebo sa dialo cez slovenské úrady. Istá samozrejmosť, s akou prijímal slovenský človek spolžitie českého a slovenského národa v jednom štáte, bola vážne naštrbená, lebo sa ukázalo, že to môže byť aj inak, a propaganda denne sto ráz opakovala, že je to tak oveľa výhodnejšie. Trpeli sme 1020 rokov pod cudzou nadvládou, hovorili gardisti (1000 pod Maďarmi a 20 pod Čechmi). Teraz sme sami vo svojom vlastnom domove. Sympatie prostých slovenských ľudí k ťažko skúšanému českému národu, k smutnému osudu vyhánaných českých úradníkov menili veľa na silných protičeských náladách, na prudkej kritike pomerov ČSR. Pracujúci človek, počínajúci svoj zápas s domácim fašizmom, nehľadal spojenca v Prahe, ale v Moskve. Napriek jasnému stanovisku komunistickej strany veci dospeli tak ďaleko, že pri započatí slovenského povstania obnovenie ČSR, hlásaná spolupráca českého a slovenského národa (na nových základoch) prijímané boli chladne, ba i odmietavo, kým každá zmienka o SSSR, Červenej armáde a ruskom národe uvádzala masy do vytrženia. Ochladol silne pomer týchto dvoch národov, veľká nedôvera bola zasiata medzi ne. A súčasne neobyčajne stúplo národné sebavedomie slovenské.

Londýnska čs. vláda, Dr. Beneš a ostatní českí činitelia okolo neho nevzali na vedomie žiadne zmeny v zmýšľaní na Slovensku, nevzali si však tiež žiadne poučenie z krachu národnostnej politiky ČSR. Existuje jedine národ československý a všetko ostatné podlieha zákonu na ochranu republiky ako zradcovstvo. Celému Slovensku, vládne i opozičnému, bolo to smiešne. Vtedy, keď myšlienka novej ČSR mohla na Slovensku získavať sympatie iba jasným proklamovaním práv a budúceho postavenia slovenského národa, vtedy londýnsky rozhlas denne potvrdzoval ľudácku propagandu, že „Česi chystajú nový podfuk na Slovákov, nové potláčanie“ pod starou firmou československého národa. Informovaný zo Slovenska

naivnými ľuďmi, že „celé Slovensko stojí za londýnskou vládou a netrpezlivo čaká na jej príchod na Slovensko“ (Kapinaj — Šrobár), dopustil sa Londýn takých politických chýb, ako bolo vládne vyhlásenie z júna 1943 (o jednotnom národe), ako všetky ich závažné politické prejavy o tejto otázke. Zprávy politických analfabetov, že v Bratislave sa masovo chodí na české filmy, že prípad Lidíc vzbudil u Slovákov rozhorčenie (podľa slov Dr. Drtinu) presvedčovali londýnskych činiteľov o láske Slovenska k ČSR, o vernosti k londýnskej vláde. Tieto úlomky sa brali vážnejšie ako vážne stanovisko ilegálnej Slovenskej národnej rady. Keď za slovenského povstania myšlienka novej ČSR, myšlienka nového spoluzitia Čechov a Slovákov mohla byť držaná iba jasným stanoviskom budúcej spolupráce rovný s rovným, keď mnohí vojaci vyhlasovali, že nebudú bojovať za ČSR a mnohí komunisti a iní žiadali spojenie s SSSR, vtedy v Londýne sa nenašlo slovo o slovenskom národe, o jeho boji, na ktorý bol hrdý, i keď videl tragickú vážnosť podmienok, neprišlo k jasnej formulácii, ktorá by bola neobyčajne pomohla vedúcim činiteľom povstania a vliala elán do odhodlaných bojovníkov, naopak Dr. Beneš vyhlásil, že povstanie pripravoval on, o všetkom vedel (čo je v rozpore s pravdou), a teda proste, každý občan si musel myslieť, že sa boj vedie za jeho politické ideály. Bolo treba troch týždňov od vyprázdnenia Banskej Bystrice, aby sa slovenskí bojovníci v partizánskych skupinách alebo v skryte a ilegálne dozvedeli, že čs. vláda v Londýne vážne stanovisko SNR prijíma, s veľkým poľutovaním Dr. Stránskeho, ktorý hneď za tepla musel vyhlásiť, že sa nevzdáva nádeje, že krásna fikcia jednotného národa sa v budúcnosti predsa len uskutoční. Viac zla londýnska emigrácia v tejto otázke narobiť skutočne nemohla.

Moskovský rozhlas mal jasné stanovisko, v slovenskej i českej reči hovoril vždy o slovenskom národe ako samostatnom. Prostý človek to však bral ako stanovisko ruského národa, a tým viac sa orientoval na ruský národ.

Bratislavská vláda urobila všetko, čo bolo v jej moci, aby pomer medzi Čechmi a Slovákmí otrávil, aby medzi nimi všetky cesty zarúbala, aby voči Čechom ako národu zasiała hlbokú nedôveru a nenávisť. Podarilo sa jej to u značnej časti ľudáckych prívržencov, u mnohých iných vyvolal tento problém veľkú ostražitosť a istú národnú precitlivosť. Je napríklad charakteristické, že katolícky biskup Dr. Škrábik vedel najst cesty k rozhovoru o chystanej spolupráci s predstaviteľmi komunistickej strany, že sa však nijako nevedel dohodnúť, ba ani slušne dohovoriť s českým katolíckym kňazom Háloom, ktorý bol u neho ako člen vládnej delegácie ubytovaný. To neni ojedinelý prípad, to je symptom v ľudáckych vrstvách.

Istá rezerva a rozčarovanie vznikli iste aj na českej strane. Veľké faktické a ešte väčšie psychologické zmeny, ktoré nastali za posledných 6 rokov na Slovensku, ignorovať a pokračovať v linii roku 1918 alebo i 1938 je nielen politická hlúposť, ale môže i v zárodku ubíť tak potrebné bratské vzťahy slovensko-české, ktoré sa budú musieť znovu budovať a pre ktoré pri správnom postupe je toľko priaznivých podmienok na Slovensku.

V tejto súvislosti za zmienku ešte stojí povedať niečo o pomere Slovákov k Čechom. Pokiaľ sa nejedná o spoločný štát, pokiaľ tu neni obava z možných nespravodlivostí, je k Čechom pomer veľmi srdečný a priateľský. Dalo by sa povedať tak, že v láske väčšiny Slovákov na prvom mieste sú Rusi a hneď za nimi Česi. Českým ľuďom sa všemožne pomáhalo pri úteku na a cez Slovensko, osud Čiech bol stále s hlbokou účasťou sledovaný, česká kultúra vyhľadávaná. Z Čechov na Slovensku zlú krv robili dve kategórie: v hospodárstve zostali na vlivných miestach českí ľudia („páni zostali a chudákov poslali preč“) a ďalej vysoký počet Čechov, ktorí vstúpili do nemeckej strany a v podnikoch a úradoch veľmi heilovali. Podľa štatistického úradu za r. 1944 podalo vyše 4000 ľudí žiadosť o zmenu národnosti z nemeckej na slovenskú v dôsledku nemeckého krachu. V drtivej väčšine sú to Česi, ktorí sa v r. 1939 priliš rýchle pomenčili. Tento fakt bol všeobecne ostro kritizovaný medzi Slovákmí a nebolo mesta, kde by takíto novopečení Nemci neprovokovali.

Od r. 1939 sa začali organizovať ilegálne organizácie strany. Niekoľko razy vyletelo celé vedenie a desiatky ľudí bolo uväznené, čím sa konšpiratívne spoje roztrhali a museli sa znovu budovať. Okolo vedenia sa vytriedalo mnoho ľudí, postupne boli uväzňovaní: Osoha, Ďuriš, Široký, Baššovanský. Politické represálie sa robili iba proti komunistom a dva razy uväznil režim vo väčšom rozmere mnoho našich súdruhov: v novembri 1940 po štrajku v Handlovej (vyše 120 ľudí z celého Slovenska a 70 z Handlovej) a 22. 6. 1941 pri prepadení SSSR (vyše 700 ľudí), všetko do Ilavy. Medzitým boli väzenia plné našich ľudí, posledná vlna bola v apríli 1943, keď vyletelo celé vedenie Baššovanský—Hrušovský a s nimi zatvorených bolo asi 60 súdruhov.

Strana mala vždy veľkú autoritu na Slovensku, jej letáky a noviny išli z ruky do ruky, no akčné mobilizovanie sa dlho nedarilo. O politickej línii a organizačnom rozpätí do leta 1943 nie som oprávnený hovoriť, lebo som do tej doby priamo vo vedení nebol, ačkoľvek som mal spojenie s Osohom, Ďurišom a členmi z vedenia Baššovanského.

Predposledné vedenie (Baššovanského) vyletelo v apríli 1943. Za temných okolností provokácie, špiclov a neopatrnosti niektorých ľudí. Bolo tiež mnoho rozruchu v straníckych kruhoch pre slabé chovanie niektorých súdruhov vo väzení a pri vyšetrovaní, menovite s. Široký bol veľmi nazlostný. Keďže okrem asi 60 osôb, ktoré priamo boli zatvorené v tejto veci, zatvárania boli vo Zvolene, Ružomberku, Banskej Bystrici a inde, porušené a potrhane boli skoro všetky spojenia, takže keď prišiel v júli 1943 s. Šmidke, musela sa celá sieť budovať znovu. Ja som so s. Šmidkem spolupracoval od júla 1943 a cezo mňa Šmidke spolupracoval so s. Novomeským. Vedenie strany ustanovené nebolo, s. Šmidke bol jediným vedúcim (toto mi oznámil pri príchode ako dohovorenú líniu a podľa predchádzajúcich konšpiračných skúseností to bolo praktické), prakticky však o zásadných politických veciach informovaní sme boli, viedli sme ešte my dvaja s Novomeským, tak že možno povedať, že bolo vedenie 3-členné, so s. Šmidkem na čele. Politická i všeobecná situácia bola vtedy na Slovensku neobyčajne priaznivá: teror neobyčajne povolil, veľký počet ľudí intervenciami cez Macha, Karvaša a pod. sme dostali na slobodu, v národe všetko vrelo, prišla kapitulácia Itálie, neustále úspechy Červenej armády a doterajšia práca strany, ktorá mala veľmi dobré meno, všetko to dávalo dobré možnosti. Organizačná sieť bola postavená po celom Slovensku, určení oblastní a okresní vedúci a stavané miestne organizácie. Pomerne veľmi dobre vybudované boli organizácie na západe a strede Slovenska, slabšie boli na východe. Vyrástlo mnoho nových a mladých pracovníkov, ktorí svoje rajóny dobre spravovali. Boli okresy, napr. novobanský (s. Dolinský), kde v každej obci bola pevná organizácia strany a vo všetkých líniiach vzorne úkoly plnila. Boli ovšem aj okresy slabšie, boli aj kompetenčné hádky a rivality medzi ľuďmi, no po zásahu vedenia boli usporiadané.

Politická línia strany sa dá stručne vyjadriť: boj proti Nemecku a fašizmu na širokej národnej základni. Nebola to v strane línia nová, bola však inými ľuďmi a za priaznivejších okolností do praxe uvádzaná. Naši súdruhovia väčšinou líniu prijímali, boli však aj spory, lebo v predošlých vedeniach sa často veľmi socializovalo a sovietizovalo a požiadavok slovenskej sovietskej republiky bol i v straníckych rukách veľmi zabehaný. Na soc. dem. sa mnohí naši súdruhovia dívali zvrchu a na agrárnikov s odporom, boli preto ťažkosti „národnej fronty“ značné. Aj v otázke budúcej spolupráce s českým národom boli ťažkosti, lebo mnoho súdruhov stanovisko Londýna považovalo za stanovisko českého národa, a preto tým viac celé srdce dávali na Moskvu.

O spolupráci s občianskymi skupinami bude povedané ďalej. So sociálnymi demokratmi ako jednotlivcami bola spolupráca už zabehaná. Lepší jednotlivci vlastne prešli do našich radov, a to ako z mien známejších (Čech, Šoltész, Raša

a pod.) tak menovite medzi robotníctvom. Soc. dem. ako strana do tej doby v ilegalite nič nerobila, organizácie nemala a neexistovala. Až na jeseň 1943, keď Dr. Beneš poslal svojim skupinám isté smernice o národných výboroch a kde sa hovorilo i o politických stranách, začal „zakladať“ soc. dem. stranu J. Kapinaj, v soc. dem. za ČSR bezvýznamný človek, ktorý predtým pracoval v tzv. skupine „Flora“ — čechoslováckej skupine, ktorá hlavne informovala Londýn a isté technické záležitosti obstarávala. Akú-takú autoritu si našiel v bývalom soc. dem. poslancovi Ertlovi, ktorý sa však ničoho nezúčastnil, a pokúšal sa dávať stranu dohromady s istým Polákom, ktorý neskoršie zomrel. Sociálni demokrati s nami pracujúci Kapinaja ako dobrodruha odmietli. Kapinaj dal sa aj do jednaní s našou stranou a za vedenia Šmidkeho hovoril s ním viac ráz Novomeský a ja. Dohoda nebola možná pre ideové stanovisko (o socializme nevedel ničoho), pre národné stanovisko (jednotný národ podľa Beneša) a pre mnoho rôznych neseřízností, nehovoriac ani o tom, že to bola skupina bezvýznamná, i keď niekoľko organizácií miestnych postavila. K našej skupine soc. dem. sa pridali aj Dr. Horváth, vlivný člen soc. dem. Kapinajova činnosť narobila dost zlej krvi, lebo predošlá jednota bola naštrbená, nie síce v masách, ale tým, že všade vystupoval za ústredný výkonný výbor ileg. soc. dem. strany a nie každý vedel, že sa jedná o podfuk. Kapinajove listy do Londýna sú históriou servilnosti, politickej hlúposti a dávali isté podloženie londýnskej vláde trvať na svojich omyloch.

Kapinaj pracoval s Čechoslovákmi, so Šrobárom a inými. Takých falošných prorokov, ktorí v poslednom roku vystupovali pod menom socialistov alebo komunistov, bolo ešte viacej. Vedenie odmietlo ďalej s Kapinajom jednať a všade sociálnych demokratov sorskupovalo priamo okolo našej strany, pričom vytvorené bolo za našej účasti vedenie soc. dem. (Horváth, Čech, Šoltész), urobená dohoda o Národnej rade a o budúcom zjednotení strán.

Skupina nár. soc. za rôznych škandálov a menovite odchodom mnohých Čechov zo Slovenska sa beznádejne rozpadla a zanikla. V posledné mesiace 3—4 ľudia chceli síce túto stranu oživiť, chceli spolupracovať a zjednocovať sa na percentuálnom základe (vo vedení a v SNR), toto strana však ako smiešnu záležitosť odmietla.

Strana už dávnejšie stavala úkol partizánskych oddielov alebo tzv. Jánošíkovských skupín, nepodarilo sa však pred r. 1943 nič, čo by za zmienku stálo. V jeseni 1943 a hlavne od r. 1944 príprava partizánčenia bola vážnejšia, podmienky lepšie a začali vznikať prvé partizánske skupiny, čiastočne vedené členmi strany, čiastočne dezertovanými dôstojníkmi. Na jar 1944 na východnom Slovensku bolo partizánčenie už hotovou vecou a dalo režimu i Nemcom veľa roboty. Stranu stálo partizánčenie veľké finančné obete a starosti, napriek tomu však, ako jeden z významných úkolov sa všade staval. Ovšem masovejším rozmach partizánčenie zaznamenalo až príchodom sovietskych skupín a dôstojníkov, ku ktorým domáci ľudia v stále väčšom počte prechádzali a ich vydržovali potravinami, peniazmi a opatrovali zbraňami.

Medzi vojskom dávno strana pracovala. Mnoho dôstojníkov bolo za komunistickú činnosť vo väzení. Okrem oficiálnych stykov, ktoré boli k ilegálnemu vedeniu armády od marca 1944 (na Goliaha a spol.), strana všetkým svojim organizáciám prikázala, priamo a v mieste, cesty k vojakom a dôstojníkom hľadať a väčšina našich organizácií mala priamo spojenie s miestnymi posádkami. Bol úmysel vybudovať širokú sieť straníckych skupín v armáde, tento sa však neuskutočnil, ale o armáde sme boli informovaní a do nej vnikli cez miestne organizácie a cez našich členov medzi dôstojníkmi. Nesplnenie, alebo nedostatočné splnenie tohoto úkolu, t. j. vybudovanie straníckej siete priamo v armáde, sa nám v mnohom vymstilo za povstania.

Najväčšia chyba bola nedostatok spojenia s Moskvou. Bacílek sedel na dedine (väčšinou Mošovce), ilegálnej straníckej práce sa nezúčastnil. Opatrili sme mu vysielač (na čierne z Londýna zaslaných), no spojenie nedosiahol. Opatril som

954 potom ešte jednu lepšiu (zase z čechoslováckych), táto aj s prvou dostala sa do rúk polície, pri presťahovaní Bacilka aj so s. Figúrom.

Kládli sme preto veľký dôraz na spojenie inou cestou a od marca 1944 sme chystali — aj v súvislosti s plánom SNR — odlet s. Šmidkeho, ktorý sa podaril až 4. 8. 1944. Šmidke odišiel v najkritickejšej dobe, keď partizánčina sa rozohorela, keď sovietske vojská sa blížili k našim hraniciam a keď všeobecná nervozita na Slovensku dávala tušiť, že nebude možné dlho udržať daný stav a príde k nemeckému zásahu. Vedením strany Šmidke poveril mňa, samozrejme, v spolupráci s Novomeským. Behom mesiaca neprítomnosti Šmidkeho došlo k povstaniu. Strana bola silná, sebavedomá. Boli alebo sa tvorili partizánske oddiely. Boli zbrane a nálada vo vojsku podobná. Boli peniaze a ostatné prostriedky. Súdruhovia boli netrpezliví, žiadali začať veľké akcie. Stanovisko strany zadržávajúcej vystúpenie a akcie väčšieho rozsahu sa kritizovalo ako oportunizmus a hádam aj zbabelosť. Režim bol zastrašený a naši ľudia pracovali skoro v poloilegalite, lebo všade boli spojenia k polícii a žandárstvu. V auguste 1944 bola bojová horúčka skoro na celom Slovensku. Doplnila sa stranícka sieť, rozišli sa noví vedúci do niektorých oblastí (Bednár, Svikruha, Lipka), na dni sa počítal príchod nemeckého zásahu, a tým aj nutného vystúpenia. Strana začala podľa smerníc tvoriť ilegálne národné výbory s demokratmi, určení boli stranícki okresní poverenci pre národné výbory, robili sa prípravy na prevzatie štátnej moci. Všetko sa chystalo na boj, ktorý sa na mnohých miestach zdola urgoval, zhora bol odkladaný, ale všade sa vedelo, že k nemu príde.

Jedným z dôležitých bodov príprav bolo vyslobodenie politických väzňov. Naši ľudia sedeli v Bratislave na troch miestach (krajský súd, vojenská nemocnica, vojenská väznica), v Leopoldove, Nitre, Ilave, Trenčíne, Ružomberku a v menšej miere aj inde. Táto akcia sa pripravovala asi od mája 1944 vo väčšom rozsahu, v menšom už ďaleko skôr. Jednotlivých súdruhov dostať z väzenia bolo možné (medzi nimi aj Širokého a Ďuriša), nebolo však možné dostať všetkých. Preto sa chystala jednotná akcia. Širokému a Ďurišovi, neskoršie aj niektorým iným sme vymohli, že pracovali na štátnom zastupiteľstve, kde ich z väzenia ráno vodili a skoro celý deň boli iba pod dozorom úradníka, ktorý je členom strany (Ilčík). Toto bolo možné, lebo sme spracovali štátneho zástupcu, ktorému podliehali politické veci (Dr. Viktory) a on s nami úplne spolupracoval. Jednotná mienka štátneho zástupcu, Ilčíka, uväznených súdruhov a nás všetkých vonku bola tá, že izolovane vyslobodiť 2—3 súdruhov je politicky nesprávne a pre stranu škodlivé, lebo jednak by všetkým ostatným bolo znemožnené vyslobodenie, jednak by ako represálie boli zatvorení iní naši súdruhovia, ako sa nám stal podobný prípad, keď z väzenia ušli ss. Hagara a Otto, čo bolo všeobecne (i Širokým) kritizované ako nedisciplinovanosť a neserióznosť. O stravu a pod. väzňov sme sa stále starali. Asi v máji 1944 som sprostredkoval rozhovor s. Širokého so Šmidkem (asi 6 hodín), pri ktorom som ja prítomný nebolo, ja sám som so Širokým a Ďurišom hovoril asi dva razy, Novomeský mnohokrát, takže tu bola mienka jednotná čo do postupu. Podľa informácií, ktoré sme mali od Macha, polície a pod., muselo sa rátať s tým, že keby predčasne väzni boli prepustení, zatvorení budú známi komunisti na slobode sa nachádzajúci. Preto bola prijatá zásada, že jednotnou akciou prepustení budú všetci väzni vtedy, keď súčasne i naši súdruhovia na slobode prejdú do ilegality, resp. keď celá akcia jednotne bude pripravená. Keby hrozilo nebezpečenie, budú oslobodené jednotlivé skupiny hoci aj izolovane. Široký, Ďuriš a vyše 30 iných súdruhov prevezených bolo do Nitry. Ilčík, Pišta s niekoľkými väzenskými dozorcami a úradníkmi za vedenia strany pripravili technicky vyslobodenie, strana cez svoje organizácie zasa odvezenie a umiestnenie oslobodených súdruhov zo všetkých väzníc. Vedúci súdruhovia boli stále informovaní a bola možnosť i sekretného korešpondovania. Keď sa udalosti koncom augusta rútili, dal som príkaz všetky väznice vybaviť v pondelok, to bolo asi 27. VIII. Všetko by bolo v poriadku, keby deň predtým, bez nášho

vedomia, neboli prepustili väzňov v Ružomberku, v dôsledku čoho boli urobené sprísnené opatrenia v Bratislave a v Leopoldove, tiež v pondelok pre zadelenie stráží, oslobodenie sa previesť nedalo. V Nitre, kde sedeli Široký, Ďuriš a iní, bolo by sa pravdepodobne oslobodenie dobre podarilo. Z uvedených dôvodov, po porade s Novomeským a inými súdruhmi, odložili sme oslobodenie na nasledujúci deň. V utorok zavedený bol však v Nitre vojenský dozor a podľa dojednania oslobodenie byť prevedené nemohlo. Poslal som preto do Nitry kap. dr. Rašu, Ilčíka a býv. väz. dozorcú Pištu Gažíka, aby s pomocou vojska, četníctva a väz. dozorcov väzňov za každú cenu oslobodili, so zvláštnym zreteľom na Širokého a Ďuriša.

S týmito veľmi statočnými súdruhmi, ktorí boli vybavení peniazmi a zbraňami, som sa stretol až v Bystrici, kde mi asi 3. 9. referovali o krachu povstania v Nitre, o zlyhaní niektorých nitrianskych súdruhov, o zlyhaní pripravenej vojenskej akcie na oslobodenie väzňov. Výsledok bol ten, že jedine vojenská akcia z Bystrice do Nitry privedie oslobodenie, pričom i vojenský význam takéhoto výpadu je prvoradý, vzhľadom na sklady vojenského materiálu v Nitre. Išiel som ihneď k vojenskému veliteľovi Golianovi a žiadal som ho, aby poslal do Nitry ihneď výpadovú skupinu. Bolo mi sdelené, že bol poslaný do Nitry mjr. — myslím — Dobrovodský s plnými mocami pre posádku, že vojsko prejde asi na našu stranu v Nitre a že jeden z jeho úkolov je oslobodenie väzňov. Za niekoľko dní partijnou cestou bolo mi oznámené, že mjr. Dobrovodský bol v Nitre zatknutý a jeho poslanie zlyhalo. Zasa som ihneď išiel s jedným súdruhom, ktorý prišiel z Nitry — buď Raša alebo Gažík — ku Golianovi, žiadal vojenský prepád Nitry, aby väzni boli oslobodení. Povedal som, že z toho robí naša strana otázku politickú, že je u našich ľudí mienka, že sa vec sabotuje a pod., a že na Širokom nám tak záleží, že za každú cenu musí sa výprava uskutočniť. Asi za dve hodiny volal ma Golian a stretol som sa u neho s veliteľom partizánskeho oddielu Jegorovom, niekoľkými sovietskymi dôstojníkmi, ako aj slovenskými dôstojníkmi, ktorým všetkým bol význam vecí, jak náš politický, tak i vojenský vysvetlený, načo bol vypracovaný jednotný plán, dľa ktorého vojaci a Jegorovova skupina — spolu asi 600 ľudí — urobí prepád na Nitru a vedľa vojenských úkolov privezie späť všetkých našich väzňov. Zohnali sa nákladné autá a ja som dal k dispozícii 4 súdruhov z Nitry, ktorí poznali cesty i väznicu a mali nad prevedením dozerať stranícky. Celá výprava odišla z Bystrice. Vedľa toho som jednal s partizánskymi skupinami v okolí Prievidze (Hagara), aby súčasne podnikli útok od Topoľčian, a tak z dvoch strán by Nitra bola napadnutá, pričom sme mali zprávy, že k zvláštnemu odporu nepríde. Tu som nepochodil, lebo spomenutý súdruh mal so svojou skupinou zbrane iba pre okrasu. Keď som sa o deň informoval na výsledok Jegorovovej akcie, dozvedel som sa od Goliana, že bola odložená, lebo Jegorov dostal úradne príkaz obsadiť letisko Tri Duby (mali prísť sovietske lietadlá) a úkol nemohol splniť. Tak sa vec odkladala niekoľko dní, až Jegorov prešiel na iné úkoly bez toho, že by mi slovom vysvetlil nesplnenie prevzatého úkolu. Ešte raz som bol v tejto veci u Goliana a vynútil som si, že bude vojenský prepád rýchle prevedený. A skutočne aj bol, pod vedením plk. Kišša. Asi 120 vojakov na nákladných autách vniklo do Nitry, prišli do kasárni — a vojaci odmietli ísť s nimi, lebo vraj im bolo sľúbené, že pôjdu domov a im sa bojovať nechce. Tak odpadol spojenec, a keď prišlo k prestrelke s Nemcami, malá skupina sa vrátila bez toho, že by sa dostala k väznici. Keď sa vrátil s. Šmídke z Moskvy, oznámil, ako záleží na oslobodení s. Širokého a ostatných. Za jeho i môjho pôsobenia opäť odišli do Nitry naši súdruhovia pokúsiť sa o oslobodenie, tentoraz za pomoci četníctva v Nitre. Keď bola akcia pripravená, bol veliteľ četníctva kpt. Morávek Nemcami zatknutý, a tak akcia znemožnená. Robené boli ešte ďalšie pokusy na oslobodenie, a to jak z Banskej Bystrice, tak i z Bratislavy (Ilčík, Bašťovanský), zostali však bezvýsledné. Podľa zprávy z Bratislavy zo začiatku decembra 1944 oslobodenie je stále na programe, není jednoduché, väzni sú v Bratislave pod zosilnenými stráža-

mi za dozoru Nemcov, je však nádej, že sa podarí. Tak mi to odkázal Baštovanský. Peniazmi a námahou sa v tejto veci nešetrilo.

Na slobodu sa dostali politickí väzni z celého nami oslobodeného územia, ďalej z vojenskej nemocnice v Bratislave (Kaboš, Fendt a pod.), všetci z Ilavy, Ružomberka, z bratislavského krajského súdu, asi 30. VIII. 1944 vyzdvihli sme Baštovanského a Hrušovského. Baštovanskému, ktorého som predtým dlhšie navštevoval a informoval, som ten istý deň odovzdal materiál, peniaze a vedenie celej západnej okupovanej oblasti Slovenska.

Povstanie začalo. Šmidke v Moskve a ani slova správ o ňom a od neho. Novomeský bol v Senici a do Bystrice prišiel až asi o 3 týždne. Do Bystrice som prišiel sám zo súdruhov o veciach podrobne informovaných, lebo pochopiteľne najprisnejšie sa držali v tajnosti dohody vojenskej i politickej i organizačnej. Bystrica nebola ani pre povstanie, ani pre stranu najvýhodnejším mestom. Mesto maďarónsko-ludácké, strana slabá na čele s pochybným s. Balkom, človekom pochybnej politickej minulosti a na komunistu nemožných spôsobov. Prvý týždeň povstania, kým prišiel Šmidke, zvolal som všetkých súdruhov z okolia, bližšieho i ďalšieho, k poradám, aby sa jednotne lúnia a práca tvorili. Ustavili a utvorili sme ústredný sekretariát, kde som posadil s. Pavlíka, Takáča a niekoľko iných. Urýchlene sa urobili technické prípravy k vydávaniu denníka strany „Pravda“. Prvý nedeľu povstania urobili sme prejavy vo všetkých významnejších miestach oslobodených povstaním, vcelku bolo asi 40 prejavov, veľmi vydarených a nadšených. Pretože deklarácia SNR narazila na neporozumenie našich ľudí, vydané bolo prehlásenie Komunistickej strany Slovenska, ktoré vo veľkom množstve po celom Slovensku z príležitosti prejavov v prvú nedeľu bolo rozšírené. Mobilizovať široké vrstvy k lepšiemu zapojeniu do povstania, jeho vojenskej a politickej zorganizovanie, zachytenie vytvárajúcich sa národných výborov, tak sme si postavili prvé úkoly. Za týždeň prišiel Šmidke, prevzal odo mňa vedenie strany a ujal sa funkcie predsedu SNR, na ktorú bol stranou určený už za neprítomnosti. V polovici septembra prišiel Bacílek a bol určený za organizačného tajomníka strany.

V septembri najdôležitejšou straníckou udalosťou bol sjednocovací sjazd strany komunistickej a soc. demokratickej 17. IX. 1944. Zásadné prípravy boli urobené pred príchodom Šmidkeho, po porade s ním bol určený deň, program a pod. Sjazd formálne pripravoval prípravný výbor sjazdu, zložený z 3 komunistov a 3. soc. dem. Predsedami sjazdu boli určení Šmidke a Ertl, sekretárom sjazdu Husák. Ideove i technicky sjazd pripravil a viedol Husák, ideove po dohode so Šmidkem, technicky za pomoci Bednára, Svikruhu a Janka. Hlavný referát sjazdu, rezolúciu vypracoval Husák a schválil Šmidke, lebo vedenie strany ešte nebolo. Na sjazde bolo asi 400—500 delegátov organizácií a závodov, riadne legitimovaných (z toho asi 1/3 soc. dem. — presné čísla si nepamätám), okrem toho asi 600—700 ľudí a zbytok, ktorý sa nezmestil do najväčšieho sálu Bystrice, bol informovaný tlapkami na uliciach. Sjazd mal manifestačne jednotný priebeh i zakončenie bez jediného hlasu odporu. Deň pred sjazdom mali soc. dem. poradu, kde táto jednomyseľnosť sa už ukázala. K sjazdu prišlo urýchlene, hlavne preto, že po povstaní sa začali etablovať politické strany, prišiel aj Kapinaj a začal sondovať pôdu pre ustavenie soc. dem. strany a žiadal pre ňu podiel v SNR a pod. Naši soc. dem. súdruhovia, ktorí s nami spolupracovali, chceli rýchle zjednotenie previesť, lebo chceli pod firmou komunistickej strany pracovať a ďalej nechceli odkladať vec, kým snáď sa nájdu starší soc. dem. a problém skomplikujú. Naše predpoklady boli správne, pre jednotu bola zem zrelá, názov sa prijal a od sjazdu odpadli všetky komplikácie so soc. dem., lebo Kapinaj sa utiahol, kapituloval a všetko ostatné radostne v novej strane išlo do práce. Ovšem soc. demokratov v novej strane veľa vidieť nebolo, tak ako ich nebolo veľa vidieť vôbec v práci, to je však dané ich malým množstvom (Šoltész, Čech, Bahurinský, Ertl a pod., všetci boli na vysokých miestach strany a SNR).

Predseda: Karol Šmidke,
I. podpredseda: G. Husák
II. podpredseda: Ján Čech

Dve miesta podpredsedov zostali
voľné pre ss. Širokého a Ďuriša.

Ďalej vo vedení strany boli (pokiaľ teraz môžem spomenúť): Karol Bacílek, Laco Novomeský, Karol Dolinský, Ján Szüč, Ján Púll, Rud. Blažovský, Jozef Šoltész, Frlička, Ertl, Ján Mazúr, Marek Smida, Frant. Kubač, Fero Čáp a ešte jeden soc. dem. a jeden komunista.

Prípravný výbor odborov bol zložený z: Forint, Mazúr a vedúci z Handlovej (komunisti) a 3 soc. dem. Obsadenie vcelku slabé.

Po sjazde utvorené boli komisie, z ktorých niektoré slušne fungovali, predovšetkým politická, potom hospodárska (veľmi pilne pracovala), kultúrna, ženská. Ostatné boli v štádiu zrodu. V politickej komisii boli: Šmidke, Husák, Čech, Novomeský, Bacílek, Pavlík (ako tajomník), Šoltész, Púll, Čáp a od svojho príchodu J. Šverma. Zásadné veci strany prejednávali sa v politickej komisii, ktorá prakticky fungovala ako užšie vedenie.

Počítalo sa s tým, že jedna polovica miest vo vedení je voľná, pre pracovníkov na okupovanom území, vedenie sa postupne doplní a po oslobodení celého Slovenska zvolá sa nový sjazd.

Pracovne rozdelené boli úkoly tak, že Šmidke viedol stranu, vyhradené mal veci vojenské a partizánske, Husák viedol veci Národnej rady ministerstiev — tzv. [Sboru] povereníkov, okrem Povereníctva pre vnútro. Šmidkemu v strane pomáhal Bacílek, ktorý bol organizačným sekretárom, Pavlík, ktorý bol sekretárom a neskoršie osobným tajomníkom Šmidkeho, pre veci strany. V odboroch ako tajomník pracoval Forint. Redakciu „Pravdy“ viedol J. Šefránek, pracovali tam Hysko, Chorváth, Kuhn a iní. Vo veciach vojenských Šmidke pomocníka nemal, až koncom októbra previedla sa zmena v tom smere, že Šmidke odstúpil z miesta zástupcu min. národnej obrany a na jeho miesto strana určila mjr. Rašlu, dobrého vojaka a súdruha. V partizánskom štábe okrem sovietskych ľudí pracovali Dr. Rašla (do prechodu na NO), potom kpt. Vig, kpt. Kuchta, kpt. Hanu[. . .], pplk. Manica a iní, z ktorých všetci okrem Manicu (býv. soc. dem.) boli komunisti. V Slovenskej národnej rade Husákovi pomáhali Vašečka (v sekretariáte Rady) a ďalej jednotliví stranícki poverenci a pracovníci v povereníctvach, ktorých je veľmi mnoho.

Všetci naši súdruhovia, nech pracovali kdekofvek, zavalení boli prácou a možno povedať, že sa ukázalo, že máme ľudí na všetky možné odbory a že administratívna a politická časť roboty nešla zle.

Na vonkove ustavené boli miestne a okresné organizácie, ktoré boli organizačne pomerne v dobrom stave. Všade bol nával do strany, určená bola krajná opatrnosť pri prijímaní a štatus kandidátov.

Valo, keď prišiel na Slovensko, chodil s delegáciou min. Němca a asi týždeň pracoval okolo odborov. Čulen bol zaradený na prácu medzi roľníctvo. Slánský pracoval na partizánskom štábe. Novomeský bol poslaný do Londýna. Valo odišiel s delegáciou min. Němca. Do SSSR poslali sme s. Púlla, Šoltésza, Falfana a Vašečku s tým, aby sa zúčastnili práce na oslobodených územiach Červenou armádou. Všetci ostatní súdruhovia boli rozdelení na tri a potom na dve skupiny, značná časť bola poslaná na osvetovú prácu do armády, zbytok na smer Donovaly a Slovenské stredohorie. Rozdelenie previedol sekretariát, o podrobnostiach nie som informovaný, iba čo vedenie uznieslo, skupiny boli vybavené peniazmi, prostriedkami a zbraňami a urobený bol plán prechodu strany do ilegality. Smernica nezmenená: boj. Do Krušohoria šli Bacílek, Pavlík, Čulen, Takáč, Čech a desiatky iných. Na Donovaly išli Šmidke, Husák, Ertl, Blažovský, Lietavec, Bednár, Svikruha, Rašla, Šverma, Slánský, Laušman a iní.

Okolo strany stáli ešte tieto časopisy: denník „Hlas národa“ vo Zvolene, prechodne „Národné noviny“ v Martine, týždenníky v Prievidzi, Kremnici do obsadenia a „Nové slovo“ vydávané Husákom.

Pri rozklade armády na Donovaloch uzniesli sa ss. Šmidke, Šverma, Slánský, Husák, Laušman, že idú s partizánskym štábom a part. jednotkou do partizánskeho tábora na Prašivej, odtiaľ do Liptova, kde partizánske oddiely budú po svojej línii pracovať, politickí činitelia vydajú sa ilegálne na cestu Prešov — oslobodené územie východného Slovenska, aby sa čím skôr ustavilo opäť centrálné vedenie strany a SNR.

Za nepredstaviteľne ťažkých podmienok odtratili sa od seba skoro všetci spomenutí súdruhovia: prvý sa odtratil v hmle Šmidke, Husák odišiel s partizánskym štábom — jednotkou, ktorá sa celá odtrátila od Švermu a spol., ako sa dodatočne zistilo, všetci zišli do dedín. Husák po 4-dňovom blúdení a hľadaní išiel so súdruhmi: Bortel, Lokvenc, Hýllová a Frischová do Hornej Lehoty, kde sa skrýval 8 dní, čakajúc, že sa spomenutí súdruhovia prihlásia, že do tejto dediny bol najbližší prístup z hôr a bolo tam mnoho našich ľudí, o čom Šmidke vedel. Po prehliadkach SS odišiel do Brezna, odtiaľ do Bystrice, Zvolena a Dolných Zemberoviec, kde žil v ilegalite až do 21. XII., kedy dedinu obsadila Červená armáda. Ten samý deň sa prihlásil u plk. pol. odd. Popova so žiadosťou informovať Moskvu, pohovoriť o niektorých otázkach a vycestovať na východné Slovensko. 23. XII. bol poslaný autom aj so s. Lokvencom a Hýllovou, ktoré vzal ako spojky cez plk. pol. odd. Šelunova, Fliaština do štábu pol. odd. II. ukrajinského frontu, kam prišli 26. XII. 1944. Cestu a pobyt úmyselne tu neudávam. 26. I. 1945 odcestovali spomenutí 3 súdruhovia z Maďarska (úsek Budapešť) do Michaloviec, kde podľa príkazu Moskvy Lokvenc a Hýllová zostali, Husák cestoval ďalej do Moskvy, kde prišiel 31. I. 1945.

Za ilegálneho pobytu po porážke povstania Husák nadviazal styky s part. org. na strednom Slovensku (okresy Brezno a Hnúšťa), resp. dal smernice k zreorganizovaniu strany v týchto okresoch osobne i cez spojku V. Lokvenca, ktorý tam dva razy cestoval. Ďalej nadviazal styky s vedením strany na západe s Baššovanským cez spojku Hýllová. Pred Vianocami sa mal stretnúť so Šmidkem cez Bratislavu, kým však prišlo k realizovaniu, prelial sa front cez územie jeho pobytu, a tak zo spomenutej schôdzky zišlo.

Stav strany po porážke povstania bol približne tento: na západnom Slovensku má strana riadne ilegálne organizácie a v politickej línii povstania naďalej pracuje. Stranu vedie, alebo aspoň do príchodu Šmidkeho viedol Štefan Baššovanský. Strana postavila partizánske oddiely a skupiny, ktoré formálne vedie Baššovanský, v skutočnosti kpt. Lipka (člen strany a vedúci strany na Myjave). Západná oblasť strany podľa môjho dohovorenia rozšírila svoju pôsobnosť aj na priľahlé okresy. Cez Šmidkeho nastalo spojenie s organizáciami strany na východnom Slovensku, kde sme poslali asi v polovici septembra 1944 s. V. Borovského, A. Kaboša (obaja vyšli z väzenia) ešte s dvoma súdruhmi, aby spolu s Horvátom, Zárembovou i Plachtom stranícke organizácie dobudovali a podľa jednotných smerníc stranu viedli. Cez celé povstanie bol pravidelný osobný styk s ilegálnymi organizáciami západu i východu, poslané im boli veľké peniaze a iné. Stredné Slovensko po porážke zostalo v prvý čas organizačne rozvrátené, lebo všetci lepší naši súdruhovia boli alebo v partizánskych oddieloch, alebo sa skrývali, alebo zdieľali osud armády. Postupne však boli znovu ilegálne organizácie i tu budované, i keď tu boli pomery nezrovnateľne ťažšie. Presun frontu rozhádzal mnoho našich ľudí a ťažko bolo spojenie nadväzovať, i keď plán prechodu do ilegality bol vopred vypracovaný. Strana vo svojich káddoch podstatne otrásená nebola, i keď naši lepší súdruhovia boli vystavení ohromným utrpeniam a prenasledovaniám.

Podľa zprávy Baššovanského na západe sú podmienky zrelé pre vystúpenie väčšieho rozsahu, keby ovšem boli k tomu zbrane. Strana má veľkú vážnosť a vliv.

Nakoľko činnosť strany za posledný rok úzko súvisí s činnosťou Slovenskej národnej rady, bude o mnohých úsekoch straníckej práce pojednané v ďalších kapitolách.

7. Ostatná opozícia na Slovensku.

Občianske strany spojili sa s Hlinkovou. Zostali však od začiatku skupinky ľudí, ktorí pomáhali utekať za hranice, menovite z českých zemí cez Maďarsko, posielali zprávy a pod. Všetko v rozsahu nie veľkom. Z toho sa vyvinulo niekoľko centier, ktoré mali styk s Londýnom a Dr. Benešom. Niektoré z nich vyleteli, napr. veľká aféra Štefanovič a spol., Dr. Zibrín a spol. Politický charakter tieto skupinky nemali vyhranený, neboli medzi nimi však komunisti, boli tam však praví soc. dem. Politickú opozíciu, t. j. organizácie, ilegálne letáky a pod. žiadna občianska skupina na Slovensku do r. 1944 resp. 1943 nerobila. Iba výmena listov medzi nimi a zahraničím. Najčulejšia takáto skupina bola „Flora“, nakoniec vyslovene vpravo a čechoslovácky orientovaná, pôvodne na technickú činnosť obmedzená. Po Hitlerových neúspechoch začínajú osobné krúžky býv. agrárnikov, evangelikov a pod., nehovoriac o opozícii ľudáckej, o ktorej už bola reč. V lete 1943 bol stav tzv. občianskej opozície takýto: a) skupina „Flora“ (Viestová, Kapinaj, Krno, Houdek a iní) obstarávajúca technický styk k Dr. Benešovi cez Švajčiarsko a čiastočne i Turecko. Kapinaj z tejto skupiny používa informčné pramene, začal tvoriť soc. dem. stranu od jesene 1943; b) skupina Šrobár. Šrobár, ktorý je a bol Benešov dôverný človek, mal okolo seba skupinu väčšinou starých ľudí a väčšinou býv. agrárnikov a domnievajúc sa, že je Benešom poverený viesť celý slovenský odboj, už v lete 1943 v kúpeľoch zostavil na papieri novú vládu na Slovensku, v ktorej chybovali iba komunisti a soc. dem., lebo agráристи a národnári v nej boli. Táto smiešna história stala sa známou verejne i polícii, avšak nikto tejto hračke vážnosti neprikladal. Z vážnejších ľudí okolo Šrobára bol iba Dr. Zaľko (ktorý sa však odklonil) a Dr. Pietor, ináč to boli urazené staré veličiny. Šrobár skoro rok mystifikoval opozičnú verejnosť tým, že je Benešom poverený ako predseda a vedúci odboja. Na mnohé duše civilné, ale menovite na vojakov toto silne pôsobilo, a tak Šrobár už si aj určil peverenca v armáde, najprv plk. Imru, potom pplk. Vesela, ktorý bol v Moskve nedávno, potom i na Goliana sa obrátil. Keď hra prestávala byť zábavou, Slovenská národná rada zistila a dokázala, že Benešovo poverenie Šrobárovi spočíva v tejto vete na konci dlhého listu Beneša o pomeroch v zahraničí, o jeho názoroch a podobne: „Srdečne tisknu ruku Dr. Šrobárovi“. Behom jari 1944 niektorí podozrelí ľudia, ktorí sa pridali k šéfovi odboja (Ďuračka, Bobřík, Gašperík a pod.), vytvorili — ako pyšne vyhlasovali — 580 národných výborov na Slovensku, pritom utratili z podpôr na opozičnú činnosť asi 4 milióny Ks. Za takých okolností nedalo sa so Šrobárom ani hovoriť, nehovoriac ani o tom, že jeho názory boli presné názory Londýna.

c) Skupina Ursíny. Bývalý poslanec J. Ursíny mal okolo seba niekoľko ľudí z býv. agrárnej strany, menovite vekove starších.

d) Skupina Letrich, kde boli sústredení mladší býv. agráристи a časť národnárov.

e) Skupina Ing. Blahu, kde boli slovami radikálnejší agráристи. Všetky tieto tri skupiny sa dali postupne dohromady, od styku s Hodžom prešli na styk s Benešom a sústredili okolo seba značnú časť slovenského evangelictva. Na jeseň 1943 bola skupina nie sice vlivná, ale najserióznejšia, preto komunistická strana s ňou vošla v užší styk.

f) Ďalej tu bola skupina Dr. Ševčíka, ktorý raz vystupoval ako komunista, raz ako agrárnik za podozrelých okolností a nakoniec sa vyfarbil ako človek okolo Šrobára.

g) Skupina Baťovcov na príkaz šéfa zo zahraničia, ktorý mal hodne čierne svedomie, zásobovala peniazmi občianske skupiny a pritom sem-tam i zapolitizovala, hoci jej úkol bol pre slávu Baťu prispieť na odboj.

h) Skupina Rybárika, býv. agrárneho poslanca, ktorý menovite na východnom Slovensku dával dohromady svoje pozície.

i) Skupina Dr. Hanku tiež začala poslednú dobu horúčkovité cestovanie po Slovensku.

A takýchto skupiniek bolo ešte viac. Ich význam v podzemnej práci rovná sa prakticky nule. Žiadna nemala organizácie, žiadna nemala členstvo, žiadna nemala bojový program. Príprava politických pozícií pre prípad oslobodenia. Ovšem posledné mesiace pred povstaním bolo tých skupiniek veľa a robili značný kriek, tak sem-tam bol z toho dobrý dojem. Potom sa niektoré vrhli na zásobovanie partizánov, ako napr. ešte ďalšia skupina prof. Dr. Kocha.

Politicky ako partner, po mnohých rozhovoroch a skúmaníach prišla [do úvahy] v podstate skupina Ursíny-Lettrich s tým, že svoje rady doplní o ďalších ľudí. Všetky tieto skupiny sa uchádzali o spoluprácu s komunistickou stranou, väčšina však musela byť odmietnutá pre osobné momenty na ich strane alebo pre iné neserióznosti.

8. Slovenská národná rada.

Previesť líniu boja všetkých vrstiev slovenského národa proti Nemecku a fašizmu v prax znamenalo nájsť tie občianske skupiny, tie hnutia a sily, ktoré ako partner do úvahy prichádzajú a ktoré niečo reprezentujú, alebo nejaké ľudové sily zastupovať môžu. Smernice organizáciám dolu boli v tomto smere jasné, tam sa počestní demokrati nedelili na toľko skupín a nijako nepatrili pod ich klobúky. Po mnohých rozhovoroch našla sa spoločná základňa pre budúcu spoluprácu komunistickej strany s demokratickou skupinou, alebo skupinami Ursíny-Lettrich a čo okolo nich stálo. To prakticky znamená s občianskymi elementmi slovenských evanjelikov. Pred Vianocami bola dohoda písomne formulovaná (publikovaná v Pravde), a tak vznikla pred Vianocami 1943 Slovenská národná rada, resp. jej prvý zárodok. Dohoda, ako bola formulovaná, nebola a nemusela byť dodnes v ničom menená. Personálne zloženie na začiatku Slovenskej národnej rady bolo: za KSS Šmidke, Novomeský, Husák, pričom Šmidke pre konšpiráciu sa schôdzok nezúčastňoval, iba dvakrát v podzemí na schôdzi bol, a to v lete 1944. Za demokratickú skupinu: Ursíny, Lettrich, Josko, neskoršie boli pribratí Široký, Ďuriš, Šoltész, Čáp za ľavý blok, Polák, Styk, Cvinček za dem. blok, soc. dem. Horváth a demokrat Zaťko, obaja však sa zriedkakedy zúčastnili porád. Rozšírenie politickej základne dolava možné nebolo, no doprava, t. j. pribratie ďalších občianskych skupín a vážnejších osôb, stálo na programe. Táto dohoda o ustavení Slovenskej národnej rady, jej princípoch a názoroch na budúcu ČSR bola notifikovaná dr. Benešovi v januári 1944 a osobne vysvetlivky spojkou cez Švajčiarsko (Frašťacký) odovzdala. Beneš vzal ju na vedomie svojím listom.

Po dohode politickej nasledovali jednaná s vojakmi. V armáde existovalo niekoľko skupín, ktoré alebo ilegálne pracovali, alebo mali k tomu chuť. Predovšetkým mnoho vojakov a dôstojníkov pracovalo ako komunisti. Okrem rozšírenia tejto práce jednalo sa o výber medzi vyššími dôstojníkmi. Tu boli zhruba tieto skupiny:

a) gen. Jurech, ktorý mal dobré meno, okolo seba pár ľudí, ale práve v tej dobe veľké nepríjemnosti s Nemcami a odmietol spoluprácu z bezpečnostných dôvodov;

b) skupina Golian, Ferjenčík, Kišš, Vesel, ktorá spolupracovala s Londýnom a mala už malý rámec organizácie;

c) skupina plk. Talského, dôstojníka schopného, ale neoblúbeného a údajne kompromitovaného;

d) skupina plk. Imro a pod. Jednané bolo so všetkými týmito osobami alebo skupinami, samozrejme, najvýhodnejšie by bolo ich zjednotenie, o čo sme sa pokúšali. Medzitým v marci 1944 Dr. Beneš priamo menoval, alebo cez Ingra dal menovať veliteľom odboja v armáde pplk. Goliana, nakoľko Jurech odmietol. Nechceli sme vyvolávať rozpory medzi dôstojníkmi, preto sme si zavolali Goliana k rozhovoru s tým, že ak dojem bude dobrý, poverí ho Slovenská národná rada vedením vojenských vecí. Prišlo k rozhovoru s Golianom, s ktorým prišiel aj mjr. Marko. Zhodli sme sa, že Golian — bez ohľadu na poverenie od Londýna — preberá vedenie vojenských príprav, že k vôli zjednoteniu opozičných dôstojníkov jeho zástupcami budú plk. Imro a plk. Talský, ďalšími spolupracovníkmi Ferjenčík a Marko. Zo Slovenskej národnej rady rozhovoru sa zúčastnili Husák, Lettrich, Josko. Dohovorený plán príprav, práca v armáde, spojenie s SSSR. Vyslovene bolo dohovorené, že vojenská chystaná akcia, ako aj vojenské vedenie so súčiasťkami Slovenskej národnej rady pracujú z jej poverenia a v jej rámci. Toto zdôrazňujem preto, že už od nasledujúceho dňa v marci 1944, keď sa tieto porady odohrávali, začali intriky v tom smere, že jedine prezident Beneš a jedine londýnska vláda môže vôbec zasahovať do vojenských vecí, určovať veliteľa a pod. Mnoho škody tu narobil kpt. Krátký, známy ako Zdena, ktorý bol poslaný z Londýna ako radista, vystupoval však div nie ako zmocnený minister, plietol sa do všetkých vecí a menovite do vojenských a hlavne intrigánsky informoval Londýn. Z politickej oblasti sme Zdenu vyšaltovali, aspoň okolo Slovenskej národnej rady, avšak medzi vojakmi šarapatil aj behom povstania, lebo zmocnil sa vysielaciek, cez neho dostávali vojaci príkazy a dostávali ich na základe jeho informácií. Iba tak sa mohlo stať, že napriek jasnému dohovoreniu Golian prijal podobné poverenie ako od Slovenskej národnej rady, aj od Šrobára, že informácie ako aj dohody, ktoré mali ostať dôverné, kolovali medzi všetkými opozičnými skupinami, že práca príprav za dva mesiace sa nepohla z miesta, že pplk. Vesel v apríli so Šrobárom išiel zakladať akýsi Zemský nár. výbor, čo bolo znemožnené a pod. Londýn pred povstaním a za povstania sledoval jednu líniu: Všetko, čo sa deje na Slovensku, musí ísť pod štítom londýnskej vlády, a to, čo sa deje alebo diať má, má sa omedziť na vojenské akcie, nežiadúce je akékoľvek politické vystúpenie na Slovensku, lebo to obstará Londýn. Koncom apríla Slovenská národná rada postavila Golianovi jasne otázku: alebo dodrží doslova dohodu so Slovenskou národnou radou (čo do práce, konšpirácie a výlučného spojenia s SNR), alebo musí SNR jeho vynechať z počtu svojich spolupracovníkov. Golian prijal našu mienku a odvtedy skutočne príprava vojenských vecí išla menovite podľa plánov SNR. S vojskom šťastie nebolo od začiatku. Ačkoľvek bolo výslovne žiadané, aby všetky skupiny dôstojníkov boli spojené pod Golianovým vedením, nedošlo k tomu. Imro funkciu prevzal, nikdy nič však nepomohol a nakoniec z talianskeho frontu utiekol do Londýna. Talský funkciu prevzal, najprv ticho všetko sabotoval, potom zase všetko sľúbil a v deň povstania, keď mal celé východné Slovensko do boja obrátiť, na lietadle utiekol do SSSR. Intrigami bol otrávený aj dobrý pracovník pplk. Kišš a mnohí iní. Golian bol mäkký, podliehal mnohým vlivom a nevedel zoskupiť okolo seba výkvet dôstojníkov. Napriek tomu však prípravy pokračovali, t. j. spojenie s jednotlivými posádkami, prípravy hospodárske a zásobovacie a pod. Ochota mnohých ľudí bola veľká. Zásoby potravín, materiálu, benzínu, bankoviek, vojenskej výstroje a pod., dialo sa celkom oficiálne — na základe našich podzemných zásahov, cez našich spolupracovníkov na tie miesta, kde sme podľa vojenského plánu ich potrebovali.

Hneď pri vojenských rozhovoroch prijaté bolo v SNR — i vojakmi — rozhodnutie, že musí sa poslať politická a vojenská delegácia SNR do Moskvy, aby zistila možnosť pre nás, informovala o našich podujatiach a menovite koordinovala naše úmysly dľa moskovských názorov. Dva razy pripravilo vojenské vedenie odcestovanie lietadla, raz kpt. Koza nešiel, druhý raz išiel s ľuďmi, ktorých si sám vybral. Nakoniec delegácia (Šmidke — Ferjenčík) odcestovala na lietadle,

ktoré sme vyjednali zo SNR a ktoré dal k dispozícii Čatloš. Celé jednanie viedol Husák s kpt. Stankom, šéfom obranného oddelenia, pričom Husák informoval osoby v SNR, Stanek v dovolenej miere Čatloša. Vojenské vedenie nás pri týchto jednaniach neobyčajne sklamlalo. Prípravy boli v armáde podrobne diskutované. Veľké bolo naše prekvapenie, keď pri spoločnej konferencii politického i vojenského oddelenia SNR (asi 14 ľudí) koncom júla 1944 sa zistilo, že vojenské vedenie pripravuje akciu úplne špičkove, t. j. dohovori sa s veliteľom istej posádky alebo oddielu, a tým sa spokojí, ponechávajúc ďalšie na patričného veliteľa. Žiadali sme preto organizáciu hlbšie členenú, nie pár veliteľov, ale menovite v strane sme poverili kpt. Rašlu, aby po straníckej línii dával dohromady dôstojníkov a pripravoval organizačnú stranícku sieť v armáde. I keď tento program sa už plne, pre krátkosť času, neuskutočnil, predsa nám veľmi pomohol pri orientovaní sa v armáde a mnohé posádky pridali sa k povstaniu len na základe takejto iniciatívy.

4. 8. 1944 odišla delegácia do SSSR. Netrpezlivo boli očakávané zprávy. Vrátiť sa mala asi o 10 dní, vrátila sa po započatí povstania.

Stále vzrastajúca partizánska činnosť približovala deň nemeckého zákroku, preto SNR urýchlila všetky prípravy, aby sme neboli Nemcami zaskočení.

Naša informačná sieť bola dokonalá: viedla do ministerskej rady, Tisovho paláca, k polícii, četníctvu, ba i do nemeckých kruhov, tam ovšem nedokonale. Po mnohých falošných chýroch konečne bola zpráva zaručená: 29. VIII. nastúpili nemecké vojská na okupovanie Slovenska. Partizáni stáli v boji už dlho. Niektoré posádky sa bez príkazu — na partizánsky popud — vzbúrili 27., 28.—29. VIII. Rozkaz k všeobecnému povstaniu po vojenskej línii bol daný 29. VIII. z Banskej Bystrice. Pre germánsku deť je charakteristické, že keď sa šírili zprávy o nemeckej okupácii Slovenska a keď tieto zprávy nezafakli celé oficiálne Slovensko, ako sa to stalo mnohokrát, Ludin na príkaz svojej vlády v Berlíne úradne a slávnostne Tisovi a Machovi vyhlásil, že Nemci Slovensko okupovať nebudú, že Slovensko pre nich nemá cenu, že iba prosia, aby životy nemeckých občanov boli vládou chránené. V dôsledku bola Machova reč (asi 25—26. VIII.) a všetkými kruhmi prijatý vážne názor, že Nemecko je príliš zamestnané na frontoch, že čestné slovo vyslanca Ludina treba vážne brať a pod., proste t. č. k okupácii nepríde. Za 3 dni Ludin v párminútovom rozhovore oznámil Tisovi, že kvôli ochrane nemeckých životov musí nemecká armáda sama zničiť partizánov, v dôsledku čoho Tiso „dobrovoľne“ Nemcov k pomoci pozval a prišlo k rečiam Tisu, Čatloša a Malára do rozhlasu.

9. Slovenské národné povstanie.

I. plán:

Po politickej a vojenskej stránke bolo v SNR od začiatku pevne dohodorené toto: s cieľom bojovať proti Nemecku a fašizmu vykonajú sa na Slovensku všetky prípravy v armáde, četníctve, hospodárstve a celom občianstve, aby vo vhodnú chvíľu väčšina Slovenska prešla na stranu SSSR a spojencov a začala veľký boj proti Nemcom a domácim zradcom. Čo do začiatku vystúpenia boli dve možnosti:

a) Alebo vystúpenie nám bude nanútené pokusom Nemcov vojensky okupovať Slovensko a za tejto situácie každopádne bojovať budeme, i keď boj event. bude veľmi nevýhodný. Preto prípravy sa terminovali krátko, aby sme neboli prekvapení.

b) Počiatok vystúpenia si sami zvolíme, predovšetkým po nožnej dohode s SSSR a po koordinácii našej akcie do plánov Červenej armády vtedy, keď sovietske vojská budú sa dotýkať našich hraníc, alebo budú v takom položení, že spojenie našej a sovietskej armády bude fyzicky možné. Myslelo sa prakticky na dve možnosti: vojská maršala Koneva začnú čakanú ofenzívu na Krakov a v lí-

nii Krakova bude možnosť na širokom úseku našich hraníc vojská spojiť. To isté by bolo možné pri rýchlej ofenzíve vojsk maršala Malinovského, toto prišlo v úvahu až neskôršie, lebo ofenzíva na Maďarsko sa všeobecne nečakala ani u Nemcov. A konečne možná kapitulácia Maďarska by nám bola otvorila mnoho možností.

Keď budeme bojovať v okamžiku nami zvolenom, pripravíme vojenský plán dľa situácie. Na každý pád sa rátalo s dvoma poľnými slovenskými divíziami na východnom Slovensku, ktoré nám mohli otvoriť cestu i ku Konevovi i event. do Maďarska.

Pre prípad boja nanúteného pokusom o nemeckú okupáciu vojenský plán bol tento: dve poľné divízie na východnom Slovensku (cca 35 000 ľudí), t. j. najlepšie slovenské vojsko s najlepšimi dôstojníkmi a najväčšou vojenskou skúsenosťou vojakov, s najlepšou výzbrojou sa pokúsia nadviazať spojenie so sovietskymi vojakmi, alebo dosiahnuť most medzi našim a sovietskym územím, alebo prejsť na stranu Červenej armády s úkolom, rýchlu pomoc bojujúcemu Slovensku priniesť, v najhoršom prípade však zaradiť divízie do boja Červenej armády a tým našu pomoc spoločnému boju preukázať. Ostatné vojská na Slovensku, skladajúce sa vlastne z roztratených a malých posádok po celom Slovensku, sa sústredia do trojuholníka Zvolen, Bystrica, Brezno, doplnia sa mobilizáciou a budú držať horami i zbraňami opevnený trojuholník horného a dolného Pohronia. Držať budú do tých čias, kým sa nespoja s Červenou armádou, alebo kým dve východné divízie územie nerozšíria. Keď stredné Slovensko sa nebude môcť už za žiadnych okolností držať, prejde na boj partizánsky.

Podľa tohto plánu prípravy išli v dvoch smeroch: doplňovali sa mužstvom a zbraňami východné dve pešie divízie, na ktoré sa kládol prvoradáý dôraz, vojenské a hospodárske zásoby sa sústreďovali medzi Zvolenom a Breznom a pretože to je najbiednejší kút, kde ani skladišť neni, i v príľahlých územiach Liptova, Turca a východu. Súčasne sa z našej strany forsírovala čiastočná mobilizácia, aby stav mužstva v kritickú chvíľu bol asi 100 000.

Celý vojenský program bol približne splnený k 1. VIII., úplne okolo 20. VIII., pochopiteľne na eventualitu núdzovú, t. j. pre nemecký pokus okupácie. Ovšem, po stránke medzinárodnej a vojenskostrategickej situácia pre nás nebola priaznivá a ani žiadnu dohodu s Moskvou sme nemali. Možno povedať, že započatie boja v druhej polovici augusta bolo pre nás neželateľné, my by sme rozhodne nezačali, ale boli sme na odpor v medziach slovenských možností pripravení.

Politický plán bol vyjadrený v dohode pred Vianoc 1943: sústrediť všetky sily odporu okolo SNR, viesť boj proti Nemecku a zradcom, vo vhodnú chvíľu prevziať moc na Slovensku a držať ju do zvolenia legitímnych zástupcov slovenského národa. V ideových bodoch: samobytnosť slovenského národa a jeho absolútna rovnoprávnosť s českým národom v novej ČSR, zahraničnopolitická orientácia novej ČSR na SSSR, pokrokový obsah vnútornej politiky ČSR atď. O tom, že slovenský národ je samobytný, že všetko, čo budeme podnikáť, menom tohoto národa musíme podnikáť, ako holá nutnosť bola nám všetkým jasná.

V auguste 1944 bola taká situácia na Slovensku, že ktorýkoľvek deň sme mohli zvrhnúť Tisov režim, ktorý sa mocensky nemal o čo opierať, ovšem doma, lebo naše plány a termíny nie dľa Tisu, ale podľa Nemcov sme mali robiť museli.

II. Počiatok povstania:

Povstanie vypuklo pre vedenie SNR v dobu krajne nevhodnú. Vojská Koneva i Malinovského ďaleko, delegácia do Moskvy, od ktorej sme si tak veľa sľubovali, sa nevrátila. Vedenie SNR všemožne zdržovalo i väčšie akcie i nepremyslenosti, ktoré by mohli vývoj urýchliť. Povstanie počalo koncom augusta preto, lebo Nemci začali okupovať Slovensko a Nemci začali s okupáciou, lebo partizánske skupiny sabotážnu činnosť tak rozšírili a vystupovali tak agresívne, že bolo by veľkou

nemeckou slabosťou, keby neboli zasiahli. K nemeckému zásahu by bolo prišlo i tak v dôsledku približovania sa Červenej armády, alebo bolo by prišlo neskoršie a v inej forme. Napríklad na východnom Slovensku na nemecký rozkaz už bola vojenská správa pod Malárom a nemecká kontrola zvýšená, predsa však naše prípravy to nerušilo. Partizánskym skupinám sa darilo v júli a v auguste na Slovensku tak ako nikde na svete: štátny aparát rozložený, vojsko a četníctvo s nami, my partizánom dávame celú morálnu i materiálnu podporu, celé obyvateľstvo ich podporuje, proste nemajú sa koho báť. Toto si vykladali ako svoju silu, svoju zásluhu a robiac politiku okresnú alebo miestnu, nestarajúc sa o celoslovenské záležitosti, alebo o širšie začlenenie boja do sovietskych plánov, robili každú noc výpady na dediny, mestecká, fabriky, tunely, železnice, pričom vždy Nemci boli postrieľaní (t. j. nemecké civilné obyvateľstvo), takže na nemeckom vyslanectve sa denne schádzali Volksgenossen z východného, stredného a severného Slovenska, žiadajúc pomoc a ochranu svojich životov, majetkov, podnikov.

Partizánske akcie na východnom Slovensku, vyhodenie mostov na košicko-bohumínskej dráhe a pod., priviedli zavedenie vojenského režimu v Šariško-zemplínskej župe. Akcie Veličkovej skupiny okolo Turč. Sv. Martina a Jegorova z Prašivej na stredné Slovensko, ktoré premenili stredné Slovensko v neisté územie pre Nemcov a zradcov a znemožnili dopravu, priviedli priamo nemecké rozhodnutie poslať vojenské sily, koncom augusta na Slovensko k likvidovaniu partizánov a samozrejme, aj k zaisteniu územia. Keďže beztrestne niekoľko týždňov partizánske oddiely svoje akcie, spojené mimochodom s veľkou zásobou peňazí a dobrého živobytia, prevádzali, dali sa strhnúť aj niektoré posádky k vzbure, neposlušnosti a k protinemeckým zásahom (Martin, Ružomberok, Mikuláš). Inak partizánske oddiely a akcie neobyčajne dvíhali bojovú morálku a odvahu slovenských ľudí, denne ukazovali, že sa Nemcov netreba báť a že ich možno biť, že na Slovensku môžu byť aj iné pomery ako pasívne počúvanie režimu. Toto je veľké plus i z hľadiska povstania. S veľkými obavami sme sa dívali na tento vývoj. Videli sme, že termín povstania určia nám partizáni a nie my. Zakročovali sme proti prenáhlenosti, žiadali sme obmedzenie na prípravy a nutné akcie. Naše stanovisko bolo vysvetľované ako zbabelosť, slabosť. Keď nepomáhali naše intervencie, vybral som sa sám ako vedúci strany okolo 20. VIII. do partizánskeho tábora v Sklabini k Veličkovi, odkiaľ najviac akcií vychádzalo a ktorá skupina najviac nemecký zákrok privolala. Jednal som s Veličkom a jeho politickým komisárom ako vedúci komunistickej strany. Keď nepomáhali reči o rozumnom omedzení akcií, po prvý raz za ilegality som Veličkovi vyložil všetky naše plány, že sme poslali do Moskvy delegáciu, že máme pripravenú väčšinu armády, že chceme dať celé slovenské územie k dispozícii pre Červenú armádu, že chceme boj celého Slovenska, ovšem vo vhodnú chvíľu a že na každý pád chceme zadržáť vývoj, t. j. nerobiť povstanie do návratu delegácie. Kým nespoznáme stanovisko Moskvy, nepustíme sa do veľkého boja. Púšťať sa do menších bojov, znamená určite privolať veľký boj. Na to mi Veličko ukázal telegram svojho sovietskeho veliteľstva (asi z Kijeva), kde bolo: v partizánskych akciách pokračovať, ale celonárodné povstanie nevyvolať. Veličko mi zdelil, že iba plní rozkazy, keď v akciách denne pokračuje. Vysvetľoval som mu, že v telegrame je rozpor: pokračovať v akciách v doterajšom merítku, znamená nutne vyvolať povstanie — cez nemecký zákrok. Veličko tvrdil, že on sám je schopný udržať martinský okres a zamestnať dve nemecké divízie, ale u nás je okresov vyše 60 — som mu ja odvetil — a my chceme tých 60 dať k dispozícii SSSR pre bojové akcie. No pred mojím príchodom prepadol Turany, chystal sa vyhodiť do vzduchu tunely medzi Martinom a Bystricou — pre naše povstanie životne dôležité. Uprosil som ho, aby to nerobil, no za dva dni som sa dozvedel, že vyhodil tunel medzi Handlovou a Štubňou — a potom naši vojaci počas povstania museli na rukách prenášať niekoľko kilometrov zbrane, benzín a materiály z Prievidzského kraja. Nedohodli sme sa ani s Veličkom, ani s inými. Po každom úspechu im stúpala apetít. Mali bojové úspechy — bez nepriateľa, lebo

Slováci nič proti nim nepodnikali a z Nemcov iba civili tam boli. Medzi vojskom a obyvateľstvom žali úrodu z toho, čo sme dlho našou prácou zasiali, a domnievali sa, že oni prebudili Slovensko.

Partizánska horúčka chytila aj našich súdruhov: kým doteraz sme ich vedeli držať v rámci, ktorý povstaniu nemohol škodiť, naraz všetko sa začalo na existujúce partizánske oddiely pod sovietskym velením obracať a pomáhať. Naši vojaci a dôstojníci — všetko už chcelo činiť, partizáni príklad ukázali, nechceli čakať. Z konšpiratívnych dôvodov nedalo sa hovoriť o tom, čo sa chystá, a tak vedenie strany i od mnohých členov bolo kritizované ako oportunistické.

SNR pozorujúc tento vývoj, prišla k presvedčeniu, že Nemci udalosti trpieť nebudú a zakročia. Pretože i slovenská armáda bola v udalostiach zatiahnutá, bude zakročené aj proti armáde. Ak svoje sily nepozbierame do boja, stratíme ich nemeckou okupáciou. Opäť bolo preto potvrdené stanovisko: ak Nemci pošlú vojská na Slovensko, ak sa pokúsia obsadiť naše mestá a posádky, bude to signál k celonárodnému vystúpeniu. Štyri dni pred povstaním jednal som s Golianom o tejto veci v Banskej Bystrici. Bol trochu deprimovaný vývojom partizánskych vecí, ktoré nielen urýchlili deň vystúpenia, ale podľa neho demoralizovali armádu v tom smere, že dôstojníci sú zbabelci, hrdinovia sú partizáni, preto denne bolo mnoho prípadov dezercie, prebehnutia od vojska k partizánom. Ukázal mi telegramy: žiada Londýn (buď Beneša, lebo Ingra), aby

- a) partizánčina bola koordinovaná, alebo podriadená vojenskému veleniu,
- b) aby partizánske akcie boli omedzené, lebo rušia naše prípravy.

Odpoveď Londýna bola hnevľivá, asi v tom smere:

partizánske akcie sú vítané, vezmite si príklad aj vy, o omedzovaní akcií nemôže byť reči. Golian prijal názor SNR, dohovorené bolo pevne, že vojsko dostane rozkaz k boju, keď sa potvrdia zprávy o príchode nemeckých vojsk. Pre náladu vo vojsku a obyvateľstve je charakteristická táto príhoda, ktorú Golian rozprával 4 dni pred povstaním: v Harmanci je malinká posádka z ranených vojakov a vojakov na odpočinku. Včera nariadili skúšobný poplach a vojaci pochopili vec tak, že už to začalo, zatvorili všetkých Nemcov v Harmanci, gardistov, okupovali tovareň a budovy a málo chýbalo, že Nemcov nepostrieľali. Na druhý deň veľké nemecké intervencie a trápne vysvetľovanie tohoto „omylu“. S Golianom som sa rozišiel: urýchliť posledné prípravy.

III. Prvé dni povstania:

Na všetky smery mali sme zapojené uši: kedy Nemci podniknú zákrok. Boli aj také mienky, že nepodniknú vôbec, lebo sú slabí. 28. VIII. večer oznámil Ludin Tisovi nemecký zákrok. A 29. VIII. ráno bol Golian o zpráve informovaný. Čatloš bol zbavený vedenia armády, nový veliteľ Turanec prišiel na Tri Duby a bol zatknutý našimi ľuďmi. Ďalší veliteľ Pulanich sa po 5 minútach vzdal pre chorobu. 26.—28. vzbúrilo sa vojensky horné Považie, (Mikuláš, Ružomberok, Martin). Podľa rozkazu vystúpila Žilina, Trenčín, Nové Mesto, Piešťany, Bánovce, Prievidza, Topoľčany, Zem. Kostoľany, Bystrica, Zvolen, Štiavnica, Brezno, Trnava, kde všade boli posádky. Krásne scény zbratrenia civilov s vojakmi, všade sa rozdávali zbrane, ozbrojovali sa robotníci, študenti, úradníci, ihneď sa robil poriadok s Nemcami a zradcami, volili sa národné výbory, robili sa zmeny v úradoch, ľud a vojsko preberali všetko do svojich rúk. Napríklad v Trnave k asi 800 vojakom pridalo sa okolo 1000 civilistov, ktorí boli vyzbrojení. Boli to krásne momenty nadšeného oslobodeného ľudu, ktorý sa chytil zbraní. Treba lyrického talentu k vylíčeniu týchto chvíľ. Za 2—3 dni $\frac{3}{4}$ slovenskej armády stálo proti Nemcom. Ovšem na dôležitých punktoch sa plány nepodarili. Sklamal západ a východ. V Bratislave bola posádka asi 2800 ľudí. Za veliteľa bol určený pplk. Kišš. Robili sa prípravy v tom smere, aby sa niekoľko dní Bratislava držala, potom vyhodili mosty, uväznila vládu, Tiso a zradci a v poriadku sa ustúpilo. Telegram s rozkazom k povsta-

niu prišiel na nepravú adresu. Nastalo váhanie, strata času, veľmi pomýlil a poškodil gen. Malár nielen svojou rečou, ale i súkromne medzi dôstojníkmi, a tak Bratislava sklamala: iba dôstojníci a vojenská akadémia bojovali a dostali sa čiastočne do Bystrice, inak k povstaniu v Bratislave neprišlo, iba k chaosu, za ktorého Nemci mesto obsadili. Bratislavčania nezabudnú však na pohľad, keď dunajský most nestačil s kufírkami utekajúcim Nemcom a celé nábrevie sa im srdečne smialo. Krach povstania v Bratislave, ktorý do detailov ešte nie je vysvetlený, bol politicky veľkou vadou, lebo všetci zradcovia sa pustili do roboty. Potom sklamala Nitra asi s 2500 ľuďmi posádky, nerozhodnosťou určeného veliteľa, vyčkávaním a zradou. Z Trenčína posádka ušla, nechala však všetky sklady tam. V Trenčíne a Nitre boli najväčšie vojenské sklady proviantu, automobilové a pod. Boli stratené. Trnava zostala izolovaná, a tak spolu s Hlohovcom ustúpila na Zlaté Moravce. Podobne vojsko ustúpilo z Piešťan, Nového Mesta. Zo Žiliny bolo vojensky Nemcami vytlačené. Tak sa prvá línia odporu na západe ustálila pri Strečne, považským údolím, Bánovce, južne od Topoľčian, východne od Nitry k maďarským hraniciam. Strata západu bola bolestná, ale nie katastrofálna, lebo sa počítalo s jej evakuáciou vopred.

Hrozná bola strata východu: strata najlepších vojsk, materiálu, terénu, cesty k sovietskym vojskám. Boj s Nemcami nebol v dôsledku toho pri Dukle, ale severovýchodne od Brezna. Za nie celkom vyjasnených detailov javí sa obraz približne takto: veliteľom východu bol generál Malár. Ponúkol služby nám a čiastočne sa s nimi počítalo. Náčelnikom jeho štábu bol plk. Talský, zástupca Goliana v podzemí. Velitelia dvoch divízií boli tiež v poriadku, resp. veliteľ jednej Markus išiel s povstaním, veliteľ druhej Zverín (Nemec-Čech) mal byť ihneď odstránený. Za veliteľa východu bol Golianom určený Talský, pomáhať mu mohol Malár, Markus a iní. Vypuklo povstanie. Malár bol v Bratislave a mal nešťastnú reč do rozhlasu, ktorá mnoho zlého narobila. Talský dostal rozkaz k akcii. Nemci však začali na východe čistiť, mnoho dôstojníkov zatkli, vojsko začali odzbrojovať. Talský ušiel lietadlom do SSSR, letectvo ušlo, velenia nebolo, spojenia s Bystricou nebolo, a tak čiastočne vojaci prešli k partizánom, čiastočne domov, čiastočne do rúk Nemcov. Golian dal lietadlami zhadzovať letáky, vyzývajúce k boju. Východ sa stratil. Časť materiálu vzali partizáni, všetko ostatné Nemci. Niekoľko sto vojakov a dôstojníkov prešlo do Bystrice. Tu bude treba veľkého zisťovania. Je pravda, že východ bol Nemcami zaskočený, ale je tiež pravda, že tu vedenie sklamalo.

V dôsledku rozbitia dvoch divízií rýchle padli mestá: Levoča, Spišská Nová Ves, Kežmarok, Poprad, odkiaľ Nemci prenikli až na Vernár a Telgár a tlačili sa smerom k Breznu. Zbabelosťou stratený bol rýchle Mikuláš a Ružomberok. Medzitým sa v centrálnej oblasti vojská organizovali, nariadená bola mobilizácia do 40 rokov, ktorá krásne prebiehala, a chystala sa obrana proti zo všetkých strán nastupujúcim Nemcom. K dispozícii bolo 40 000 vojakov (neskoršie stúpol počet na 50 000—60 000) a asi 3000—4000 partizánov (neskoršie počet stúpol asi na 8000) väčšinou však neseriózných elementov.

Keď som prišiel po vybavení vecí v Bratislave 30. VIII. do Bystrice, našiel som tam z členov SNR iba Ursínyho, inak celú bandu najrôznejších „povstalcov“ od Šrobára až po domáce veličiny. Nebolo jednotného vedenia, nebolo politického prevratu ešte a bolo mnoho kazimírov. So mnou prišiel Lettrich a Josko a postupne prichádzali ďalší. Šrobár zvolal na 31. VIII. poradu „národných výborov“, kde chcel spolu s bystrickým Paulínyim utvoriť centrálny revolučný orgán podľa Benešovho vzoru a pod Benešovým vedením. Podobne banskobystrický miestny národný výbor — dokonca za asistencie člena strany Balka, ktorý bol o línii strany informovaný — vyhlásil sa nepriamo za centrálny orgán, dával smernice úradom, národnému výboru a pod. V každom povstaní a v každej revolúcii vynorujú sa prvky partikularizmu a nedisciplinovanosti. Že sa rýchle podarilo ustaviť centrálnu moc uznanú vojskom, úradmi a všetkými politickými skupinami, možno ďakovať iba autorite komunistickej strany, proti stanovisku ktorej sa neodvážili jednotlivci po-

stupovať. Na prosby agrárnikov Ursíny—Lettrich prijali sme Šrobára a niekoľko jeho ľudí, ačkoľvek predtým bolo k nim stanovisko zásadne odmietavé. Politické skupiny boli zjednotené do dvoch blokov:

a) komunisti a soc. dem.,

b) všetky demokratické skupiny (i národnári) za vedenia skupiny Ursíny—Lettrich. Dňa 1. IX. urobila už doplnená a dohodnutá SNR formálne politický prevrat, prevzala celú moc a vydala „deklaráciu SNR“. Začalo sa organizovanie správy, úradov a celého verejného života. NV a ONV, zakladané väčšinou podľa smerníc SNR za ilegality, v prevažnej miere hneď uznali najvyššiu právomoc SNR. Armáda bola do činnosti SNR začlenená už za ilegality. SNR sa podriadila, bola však stále na slepú koľaj hnaná Londýnom, o čom viacej bude ďalej povedané. Tu iba tolko, že bez vedomia SNR a proti jej úmyslom bolo slovenské vojsko premenované na československé, vojaci boli sprisahaní vernosti ČSR, Golian, ačkoľvek bol nami určený veliteľom, podpisoval sa za veliteľa, ktorým mal byť podľa tajných správ z Londýna Viest a pod. Toto všetko narobilo mnoho zlej krvi vo vojsku i ostatného obyvateľstva. Londýn, ktorý bol od politických činiteľov po zlých skúsenostiach držaný v patričných medziach, choval sa voči vojsku úplne diktátorsky a bez znalosti pomerov rozhodne prikazoval a zakazoval niečo, s čím doma nikto nesúhlasil. Napr. Čatloš prešiel na našu stranu. Chcel nám pomôcť, ako vie. Svoju rozhlasovú reč z Bratislavy chcel napraviť rozhlasovou rečou z Bystrice. Všetci sme toto uvítali, lebo ešte niektoré posádky váhali. Špicli, samozrejme, Londýnu všetko oznámili a odtiaľ prišiel rozhodný zákaz, že za žiadnych okolností nesmie Čatloš verejne prehovoriť, lebo by nám [to] urobilo ťažkosti u spojencov a pod. SNR rozhodla napriek tomu, že [má] prehovoriť, no nedošlo k tomu, lebo medzitým bol Čatloš odvezený do SSSR.

Ďalšia sila, ktorá chcela byť republikou pre seba a bránila sa jednotnej revolučnej moci, boli partizáni, o čom neskoršie.

IV. Pomer Dr. Beneša a londýnskej vlády k povstaniu.

S Londýnom mali podzemné styky občianske skupiny, o ktorých komunisti vedeli a boli informovaní. Londýn bol cez spojky (Švajčiarsko, Turecko) a asi od marca 1944 i cez vysielacku informovaný o slovenských veciach. Bol informovaný povrchno a na Londýne závislými ľuďmi. SNR niekoľko ráz vážne vystrihala pred takýmito informáciami a podávala svoje návrhy, ale Dr. Beneš ich nebral na vedomie, lebo odporovali jeho názorom na slovenské veci. Okrem toho Beneš neustále protežoval svojich služobníkov, ako napr. Šrobára, a bagatelizoval činnosť SNR. Ačkoľvek sme mu oznámili, že je to pevné centrum odboja, obracal sa so svojimi zprávami a listami na „všetchny skupiny“, pri [čom] SNR bola takou skupinou pre Londýn, ako napr. Šrobár alebo Kapinaj a pod. Niekedy v listoch stálo: dajte prečítať aj komunistom, v čom mal byť zvláštny prejav blahovôle. Preto via facti prestali sme (SNR) Londýn informovať o našich úmysloch v podrobnostiach a zakázali sme vojakom veci konšpiračne krajne dôležité Londýnu oznamovať. Z vojenských kruhov robil si Londýn špionážnu ústredňu pre anglické orgány: oznámte všetko o nemeckých silách, vagónoch, železniciach, veciach a ľudoch, všetko zprávy, ktoré zrejme prekračovali rámec čl. záujmu. O ilegálnych skupinách sa dal Beneš cez svojich ľudí informovať. „Jeho“ ľudia mu dôverne zdeľovali, že napr. Šrobár je obecne uznaná autorita, že komunisti sú rozbití na 8 frakcií, žerú sa medzi sebou a vôbec nič na Slovensku neznamenajú (a to vtedy, keď KSS bola najsilnejšia za celú ilegality), nehovoriac ani o urážkach a klepoch, ako že Ursíny je tisovský kolaborant, Zaťko autonomista atď. Politické názory v listoch zdeľované boli silne kritizované, o slovenskej otázke odmietané, nehovoriac ani o Benešových proctvách, ktoré sa stali povestne smiešnymi. Napr. začiatkom r. 1944 písal, že má pozitívne zprávy, že SSSR sa v najbližšej dobe dohodne s Mikolajczykom, že to Beneš podporuje a že to „naši spolupráci s dem.

Polskom (londýnským) jenom posílí". Vojenské proroctvá Londýna boli pravidelne udalosťami vyvrátené. V pomere k Slovensku bolo vždy cítiť zlosť a mstivosť. Hovoriac o politických previnilcoch Dr. Beneš neobyčajne trval zvlášť na Slovensku na „potrestání vinníků individuálních a kolektivních (luďáky)“, ako doslovne hovoril.

Proste, keď sloboda, urobí on Dr. Beneš na Slovensku dokonalejší poriadok. Že nám takáto malichernosť, intrigánstvo a mstivosť liezli na nervy vtedy, keď my sme sa zabývali prípravou veľkého boja, netreba vysvetľovať. Inokedy písal asi v tomto duchu: vydali sme výzvu k boju. Z domova, menovite z českých zemí (!) bola kritizovaná ako predčasná, preto meníme inštrukcie a na vysvetlenie uvádzame, že výzvu sme vydali na nátlak Moskvy, ktorá žiada boj všetkých národov, a na nátlak našich komunistov, proti svojmu lepšiemu presvedčeniu atď. Cez svojich špicľov dal si robiť policajnú kartotéku ľuď z odboja, kde sa malo zisťovať, aký má tá a oná vedúca osoba názor na londýnsku vládu, na pomer Čechov a Slovákov, na londýnsku koalíciu atď. Otázky boli tak formulované, že keď boli predložené Novomeskému, aby ich zodpovedal, veľmi prosil, aby na všetkých asi 9 otázok dali Londýnu jedinou odpoveď: Bozajte ma . . . Londýn, ktorý v opozičných kruhoch na Slovensku nikdy nemal veľký vliv, pokazil mnoho v pomere slovensko-českom. Robil všetko možné, aby držal starú politiku, ľuď benešovsky zmýšľajúcich a mal zrejmu, i keď nepovedanú, protislovenskú líniu. To sa doma cítilo. Do povstania Londýn trochu hecoval. Avšak to, ako sa choval Dr. Beneš a vláda počas povstania, vzbudilo všeobecné rozhorčenie. Ľudia počúvali už verejne a bez strachu rozhlas, a čo počuli? Že československá armáda statočne bojuje. A čo bola pravda? Že slovenská armáda a partizáni bojovali. Ani slova o SNR, ani slova o komunistickej strane. Všetko podľa Londýna robilo dojem, že na Slovensku Londýn vyvolal, vedie boj, samozrejme, za ciele vlády Dr. Beneša. Vo svojej reči začiatkom septembra Dr. Beneš sklamal všetkých poslucháčov. V zemi povstanie. Ťažká situácia. Denne stovky hrdinstva. Niečo, čo v slovenskej histórii nebolo. Ľudia s napätím sledovali, čo povie prezident štátu tomuto bojujúcemu ľudu, čím ho vie povzbudiť, potešiť, oceniť. Povedal iba toľko, že všetko, čo sa deje na Slovensku, je jeho dielo, o tom vedel a to pripravoval. V jednej krčme, kde som zašiel reč počúvať, si ľudia odplúvali. Politické vedenie povstania počas celého povstania sa nevzalo na vedomie. Politický program — okrem protinemeckého boja — samobytný národ, ako rovný s rovným v n o v e j ČSR, nové sociálne usporiadanie a pod., ačkoľvek bol Londýnu známy a denne oznamovaný, zostal nevyslovený. A pomoc západných spojencov? Niekoľko protitankových pušiek, 60 anglo-amerických špicľov pod titulom misie. My sme skoro denne žiadali pre povstanie životne dôležité veci rázu politického, lebo vojenského a dostávali sme z Londýna dotazy: Koľko nár. soc. je v SNR? Prečo nie sú nár. soc. v SNR? Či nevylučujeme zo spolupráce dôležité demokratické skupiny? Prečo si osobuje SNR právo robiť v boji opatrenia, ktoré podľa ústavy patria iba na tisíce kilometrov sediacemu prezidentovi, o ktorého ústavnom nastolení sme veľmi pochybovali? . . . „Na žiadosť slovenských kruhů“ poslal dr. Beneš gen. Viesta na Slovensko: ačkoľvek SNR nikdy nič podobného nežiadala a iné „slovenské kruhy“ neexistovali. Ako mi dodatočne Golian povedal, Londýn výzval vojenské vedenie, aby žiadali o Viesta. Vojaci bez vedomia SNR tak urobili. Odpoveď SNR bola, že nestojíme o Viesta, nech príde armáda (II. brigáda), a keď už Viest chce prísť, nech príde až s touto armádou. Londýn rozrýpával armádu ako len vedel. Z Londýna sme nedostali za povstania nič okrem výčitiek, intríg. Niet divu, že telegramy medzi Londýnom a SNR neoplývali srdečnosťou, i keď boli z našej strany vždy zdvorilé. Pomer bol krajne napätý, lebo sa lámali v slovenskom povstaní hlúpe fikcie a naivné ilúzie londýnskych činiteľov. Prišlo pozvanie do Londýna. Poslali sme Novomeského, Ursínyho a za vojakov Vesela. Aby ich misia mala dôraz, na mimoriadnom zasadnutí SNR jednomyseľne bolo všetkými členmi prijaté jasné a nekompromisné slovenské stanovisko, ktoré malo delegáciu tlmočiť. Ačkoľvek delegácia prišla dosť

skoro do Londýna, až po vojenskom krachu povstania vyhlásil Londýn zmenu svojho pomeru k Slovákom, ktorá zmena bola krajne žiadúca — a v oveľa jasnejšej formulácii — už v prvý deň povstania. Je to smutná kapitola. Dúfam, že sa zachovajú telegramy, ktoré Londýn bojujúcemu Slovensku posielal, aby malicheraná úbohosť niektorých ľudí bola zrovnaná s heroizmom nášho vojaka a partizána.

V. Vojenský priebeh povstania.

Zhruba tu boli 4 etapy: 1. strata Turca, Prievidze, 2. nemecký útok cez Vernár a skvelá obrana maj. Stanka, 3. kritické boje pri Sv. Kríži, 4. všeobecný ústup po kapitulácii Maďarska, v dôsledku nemeckého štvorsmerového útoku z juhu. Prvé tri krízy boli prekonané, posledná zlomila slovenskej armáde krk. Oceňujúc vojsko, treba niektoré momenty vyzdvihnúť: a) vojsko sa skladalo z rezervistov a menejcenných vojenských jednotiek, lebo vybrané zostali na východe. V dôsledku toho sa vojsko muselo ešte len učiť bojovať, preto väčšinou nebojovalo nijako zvlášť,

b) dôstojníci boli školení v tiso vsko-nemeckej škole, politicky málo vyspelí. Boli prípady krásneho a statočného chovania vojska a dôstojníkov, boli však aj prípady paniky a slabosti. Boj mjr. Stanka nad Vernárom, boj mjr. Vesela nad Lipt. Osadou, boj vojsk i partizánov pri Martine, boj pri Sv. Kríži, Čertovici — sú krásne kapitoly statočnosti i odvahy. Krach pri Zem. Kostolanoch (tvrdí sa, že zrada), strata Handlovej, Mikuláša, Kubína sú prípady menej chlúbivé;

c) vedenie armády sa vcelku neosvedčilo. Ani Golian, ani Viest, obidvaja mäkkí, nerozhodní, bez vojenských skúseností. Vo výbere ľudí nie príliš šťastní;

d) politické skupiny, hoci vyvíjali všemožnú materiálnu starosť o armádu, málo sa pomerne starali o jej prevýchovu a politické preškolenie. ;

V armáde bola prevádzaná čistka na nátlak SNR, mnoho dôstojníkov bolo z armády vylúčených, mnoho i uväznených. Osvetová práca v armáde nemohla sa dostať z miesta pre nepochopenie vedúcich v armáde. Spolupráca armády s partizánskymi oddielmi bola vcelku biedna. Naopak, boli časté konflikty. Jednotky, ktoré prišli z SSSR, aspoň ich mnohí českí dôstojníci, neboli nijako populárni, lebo arogantne ukazovali, že prišli zachraňovať Slovákov, Slovensko pred krachom. Boli typom tej londýnskej politiky, ktorá zostala duševne v atmosfére v r. 1938.

Do maďarskej kapitulácie, i keď bola situácia chvíľami kritická, nebola nikdy zúfalá. Nepodarená Horthyho kapitulácia otvorila náš široký južný priestor Nemcom, ktorí začali nové nastúpenie na Zvolen (od Lučenca), na Hnúšťa, Revúcu, Muráň a z Revúcej na Tisovec. Nebolo vojsk, ktoré by tieto 4 nové fronty udržali, lebo súčasne sa držal tlak na všetkých ostatných. Situácia sa zhoršovala deň odo dňa. Všetky nepriaznivé momenty boli na strane našich vojsk. Neustále zlé počasie zabraňovalo lietaniu a príchodu sovietskej pomoci. Sovietske ofenzívy sa spomalili. Druhá brigáda nebola príliš bojaschopná pre nedostatok munície. Armáda, ktorá dva mesiace vedie ústupové boje proti technickej presile, obkľúčená, je veľmi náchylná otrasom. Až do vyprázdnenia Bystrice nebolo znakov paniky, aspoň nie takej, ktorá by sa nedala zvládnuť. V poriadku sa odchádzalo i z Bystrice. A všetky nepriazne naraz rozvrátili v Starohorskej doline morálku armády.

VI. Politický priebeh povstania.

Doplnená a reorganizovaná SNR mala 50 členov, najprv 6, potom 8 členné predsedníctvo. Predsedníctvo bolo zložené takto:

Predsedovia: K. Šmidke, dr. V. Šrobár.

Podpredsedovia: G. Husák, dr. Lettrich, D. Ertl (soc. dem.), J. Ursíny, L. Novomeský, ing. Styk.

Zástupcov si menovali strany. Za komunistickú stranu boli asi $\frac{2}{3}$ členov SNR robotníci, za demokratickú stranu nebol v SNR ani jeden robotník, alebo roľník.

Celá práca SNR odohrávala sa po 3 líniách:

a) Predsedníctvo vybavovalo všetky veci bežné, súrne, dôverné vojenské, predsedníctvo stálo na čele SNR a Sboru povereníkov. Najväčšia moc bola sústredená v rukách predsedníctva. Práve že to bol orgán malý, bol pružný a rýchly, pravda, dôležité veci predkladal plénu. Zasadal denne.

b) Plénum schádzalo sa najprv dva razy týždenne, potom raz. Vybavovalo veci zákonodarné a zásadné. Pravidlom boli interpelácie o naliehavých otázkach.

c) Sbor povereníkov (vláda) schádzal sa na praktické porady, dotýkajúce sa jednotlivých rezortov. Vládna moc bola v rukách predsedníctva, preto Sbor nebol orgán politický, ale odborný. Na čele rezortov boli často politicky nie príliš významní ľudia. Jednotlivé poverenictva rovnali sa a mali kompetenciu jednotlivých ministerstiev. Ale Sbor nerovnal sa vláde, lebo jednotlivý povereník na základe poverenia predsedníctva viedol ten-ktorý rezort. V tomto bola istá slabosť Sboru, lebo potreba rýchleho rozhodovania vyžadovala sústredenie všetkej moci do a okolo predsedníctva.

Jednotlivé rezorty ministerstiev viedli:

vnútro	— G. Husák
financie	— V. Paulíny
školsťvo	— Dr. Lettrich
NO	— pplk. Ferjenčík
justíciu	— J. Šoltész
zdravotníctvo	— P. Fendt
pošta	— Dr. Ševčík
železnice	— Ing. Višňovský
ver. práce	— Ing. Styk
soc. starostlivosť	— F. Kubač
hospodárstvo	— J. Ursíny

V každom povereníctve bol povereník a jeho zástupca, vždy z rozdielnej strany. Napr. povereník komunista, zástupca demokrat, a naopak. Táto inštitúcia zástupcov sa vôbec neosvedčila a bola príčinou mnohých nedorozumení medzi povereníkom a zástupcom. Už sa uvažovalo o jej zrušení. V národnej obrane na čele bol vojak-nepolitik a jeho dvoma zástupcami boli za komunistickú stranu K. Šmidke až skoro do konca, potom pár dní mjr. Dr. Rašla, za dem. stranu Dr. M. Styk.

Okrem toho cieľom zjednotenia vojenskej a partizánskej činnosti a urýchlenia jednania s SNR vytvorená bola tzv. Rada obrany, v ktorej boli 4 vojaci, 2 partizáni a 2 zástupcovia SNR. Zostavenie bolo takéto: predseda Golian, za SNR Šmidke a Zaľko, za vojakov šéf gen. št. mjr. Nosko, myslím, že Ferjenčík. Partizáni nemali stálych zástupcov, chodili na schôdze, pokiaľ viem plk. Asmolov, R. Slánský, Veličko, Jegorov. Táto inštitúcia, v ktorej boli splnomocnení zástupcovia vojska, partizánov a politikov, mohla mať neobyčajný význam a mohla robiť akékoľvek opatrenia v prospech obrany. No, žiaľ nedosiahla veľkého rozvítia, pár razy sa zišla, no toho obratu, ktorý sa od jej ustanovenia čakal, sa nedosiahlo. Nielen inštitúcia, ale aj ľudia majú svoj podiel na úspechu, či neúspechu. Inštitúcie sa menili a ľudia na miestach zostávali.

Politická spolupráca komunistov (zjednotených) s demokratmi nebola zlá. Miestami veľmi dobrá, miestami i zlá. Tí, ktorí sa poznali a pracovali už v ilegality spolu, vychádzali dobre, ináč konflikty prebleskovali, ovšem, nie nijak vážneho rázu. Vážnym bolo obsadenie funkcií a úradov demokratickou stranou. Či do SNR, či do ministerstiev dali demokrati všetko starých, za ČSR hodne kompromitovaných ľudí, väčšinou agrárnikov. Toto bolo hodne kritizované i v našich kruhoch, i v bezpartijnej verejnosti. Proste demokratická časť povstania bola obdobou starých čias. Prijímali sa do úradov mnohí býv. agrárnici, ktorí sa za Tisovho režimu silne kompromitovali. V rámci demokratickej strany bolo mnoho frakcií a veľké

žranice. Tým, že táto „strana“ vznikla zlepením mnohých skupín (asi 6—7), trenice neprestávali a často mi hovorili vedúci ich ľudia, ako sú znechutení osobníčkárstvom tzv. ich zaslúžilých ľudí. Šrobár, tzv. čestný predseda, bol figúrkou bez iniciatívy, bez výkonnosti, i bez autority. Ursíny — človek veľkých nárokov a malých osobných schopností. Najlepšia hlava bol Lettrich, ktorému však chýbala energia, tvrdosť, aby vedel držať tak rôznych ľudí pohromade. Ideový program sa vymýšľal umele.

Vcelku však možno povedať, že sa zliali do Demokratickej strany všetky skupiny, okrem ľudákov a býv. ľudákov, preto bolo treba s ňou počítať, pracovať, a že sa našej strane táto spolupráca darila. Ovšem, každá iniciatíva vychádzala od komunistickej strany. V každom úseku v SNR, v rezortoch, v styku s Londýnom, čakalo sa na našu iniciatívu. Mnoho bolo poctivých ľudí a ochotných pracovať a obetovať, ale málo ľudí s vlastnou mienkou, úsudkom a iniciatívnosťou.

Istý rozruch priniesla vládna delegácia s Nēmcom, ktorá by bola nedbala aj vládnuť, videla však všade animozitu proti Londýnu, stiahla sa včas a celkom po turisticky svoju misiu plnila. Najslušnejší z delegácie bol Laušman, ktorý sa do práce tlačil a zostal s nami napriek všetkým ťažkostiam. Inak extra dojem ne nechala.

Keď sa blížili posledné kritické chvíle povstania, urobila SNR dve posledné rozhodnutia:

a) plénum prenieslo celú právomoc SNR, t. j. ako pléna, tak i ministerstiev výlučne na predsedníctvo, ktoré je oprávnené ku všetkým a zákonodarným opatreniam v prechodnej kritickéj dobe. Opatrenia budú dodatočne schválené.

b) s min. Nēmcom a za ním poslaní boli niektorí pracovníci čiastočne z SNR, čiastočne nie, aby sa ujali práce na oslobodenom východe, kým tam neprídu členovia predsedníctva a SNR. Na čele tzv. Delegácie SNR sú Šrobár a Púll a členmi Faltán, Vašečka, Šoltész, Zaťko, Tvarožek, Štefánik. Veľa sme si od tejto delegácie nesľubovali. Myslené bolo na to, aby isté prípravné práce na oslobodenom východe započali, kým sa riadne SNR bude znovu konštituovať. K tejto delegácii sa mali pripojiť aj Novomeský a Ursíny, ktorí boli vtedy v Londýne. Všetci vedúci činitelia SNR a strán zostali s povstaním do poslednej chvíle, kvôli práci, kvôli morálke.

Členovia SNR rozišli sa k armáde a do svojich krajov, keďže ich funkciu prevzalo Predsedníctvo. Komunistickí členovia SNR všetci išli do armády a k partizánom. Predsedníctvo išlo s vojenským vedením do Donoval, kde zostalo do posledného momentu. Posledný deň, keď rozvrat bol zrejmý, dohodlo sa Predsedníctvo, že členovia Predsedníctva sa rozídu buď k partizánčeniu, lebo k podzemnej práci. Demokratickí členovia odišli čiastočne smerom Liptov, čiastočne Pohronie. Komunistickí tiahli spolu smerom Prašivá.

VII. Národné výbory.

K zakladaniu národných výborov dané boli smernice v ilegalite. Kým SNR bola zostavená na parite z dôvodov praktických, pre NV a ONV bola jediná smernica, aby boli zložené z poctivých protifašistov, nekompromitovaných ľudí, bez ohľadu na stranícku príslušnosť. To zn. NV a ONV nemali byť a ani neboli skladané paritne s demokr. stranou, ale istou voľnou hrou lokálnych síl. Nedá sa povedať, že boli volené. V prvých dňoch povstania už boli ustavené najrôznejším spôsobom: dohodou strán, dohodou pár ľudí, verejnou schôdzou, alebo aj nadiktovaním niekoľkými ľuďmi. Celkove však sa v NV odrážala nálada obyvateľstva a jeho složenie a možno povedať, že NV poväčšine mali veľkú autoritu. Prevzali na seba všetky možné úkoly, policajné, zásobovacie i vojenské, platenie plátov štátnych zamestnancov a pod., a poctivo sa borili s nimi. Boli aj prehmaty, boli aj neporiadky. Vcelku sa dá povedať, že v NV a ONV bola väčšina komunistická, v niektorých okresoch s drvivou prevahou. To vyplývalo ale z toho, že naši členovia

sa zúčastnili podzemnej práce a už od začiatku mali všetko v rukách, kým tzv. demokrati sa v obciach iba pomali zobúdzali.

SNR chystala zákonnú úpravu postavenia a kompetencie NV a ONV zhruba podľa moskovských smerníc. Nejažilnejšími pracovníkmi boli — ako všade — komunisti, preto aj ich vliv bol rozhodujúci. Tento ľudový inštrument sa bezosporne osvedčil, poznamenať však treba, že má veľké sklony k lokálnosti a partikularizmu, čo je často na prekážku centrálnym úkolom (u nás napr. zásobovacím, vojenským a pod.), je preto treba kontrolné orgány (ONV, SNR) náležite vyba- viť, aby výstrelky NV alebo zneužitia mohli zamedziť a odstrániť.

Ťažkým problémom je tiež voľba NV. Mnoho občanov je kompromitovaných, mnoho zálužných. Stali sa nám prípady, že predseda Hlinkovej strany a gardy založili NV a ho viedli. Ďalej sú obce s miešaným obyvateľstvom — národnostne. Preto čistý demokratický princíp je ťažko uplatniť.

VIII. Partizáni.

Od jari 1944 veľmi činné boli skupiny na východnom Slovensku: slov. skupina Kukorelliho, sovietska pplk. Stepanova a niektoré menšie. Menovite trate a cesty poškodzovali. Od júla 1944 aktívne vystupuje skupina Veličko okolo Turč. Sv. Martina, Jegorov niečo neskôršie na Pohroní a niektoré menej známe a menej slávne skupiny, akých — slovenských — bolo v lete už hodne. [. . .]²

IX. Posledné dni povstania.

Nedeľa 15. X. bola kritická pre povstanie. Horthyho kapitulácia mohla radikálne obrátiť naše položenie — práve tak k lepšiemu, ako k horšiemu. Mohli sa naše sily spojiť s ČA, mohli sme začať oslobodzovať naše mestá. Cez Tri Duby išla maďarská delegácia do Moskvy. Vedeli sme o jej odchode i návrate. Cez anglickú vojenskú misiu bol dotaz na Viesta a SNR, ako by sme sa zachovali, keby maďarskí vojaci išli na naše územie, u nás sa chceli organizovať a pod. Proste kapitulácia sa čakala. Od 15. X. bolo jasné, že a) nejslabšie chránený juh nie je už bezpečný, b) Nemci všetky sily vynakladajú, aby povstalecké územie rýchle zlikvidovali.

Nasledujúca nedeľa 22. X. bola ešte rušnejšia. Vývoj týždenných operácií donútil nás k ústupu skoro na všetkých úsekoch, pohroma sa však blížila z juhu: stratená Revúca, Muráň, Tisovec, Hnúšťa, celý Gemer, ohrozené Brezno, odrezaný Stanek a rýchly postup Nemcov na Zvolen od Lovinobane. Pred obedom boli u mňa v byte porady o evakuácii Bystrice a príprava nových oblastí. Po obede porada s Némcom a Drtinom, ktorí sa rozhodli odísť naspäť. Pred večerom predsedníctvo SNR: Viest a Golian oznámili, že centrálné územie Zvolen—Bystrica—Brezno sa dlho udržať nedá, je treba rýchle pripraviť prechod do horských oblastí a ev. na partizánčenie.³ Schválený bol vojenský plán: vytvorí sa tri nové centrá, najprv súvislé, potom snáď izolované, ktoré samostatne boj povedú. Najväčšie

² Vynechané dva a pol strany textu s čiastkovými údajmi o partizánskom hnutí.

³ V príspevku „Přehlad vojenských operácií v povstání“ J. Nosko uviedol: „Po zistení a zhodnotení celkovej situácie zvolal veliteľ armády dňa 22. októbra poradu veliteľov taktických skupín, kde došlo k rozhodnutiu, pre ktoré si bol veliteľ armády už vopred vyžiadal súhlas Slovenskej národnej rady.“

Rozhodnuté bolo:

Jednotky 1. čs. armády, aby sa pre tlak nepriateľa vyhli úplnému zničeniu a aby bola možnosť vytvoriť zálohy, ustúpia na horské obranné postavenia takto:

I., II. (bez jednotiek z priestorov Lom n/Rimavicou — Kokava), IV., V., VI. skupina zaujmú obranné postavenie všeobecne na svahoch Nízkych Tatier a Veľkej Fatry. SV veliteľa armády Donovaly.

III. a gros leteckej skupiny zaujmú pohyblivú obranu južne od Hrona v pohorí Poľana — Ve- por — Slovenské Krušnohorie. 2. čs. brigáda má vytvoriť pohyblivú zálohu veliteľa armády v priestore Staré Hory — Motyčky.“ („Nad Tatrou sa blýska . . .“, Praha—Bratislava 1946, s. 107.)

v oblasti Veľkého a Malého Šturca, t. j. ciest z Bystrice do Ružomberku a Martina (sídlo štábu Donovaly). Druhé centrum v Slov. Krušnohorí, oblasť vrchov Poľany a Vepora, medzi Detvou, Bystricou, Lubietovou, Čiernym Balogom. Tretia oblasť v údolí Čertovice, t. j. medzi Mýtnou a Malužinou. Všetky zásoby a pod. majú sa do tých rájónov sústrediť. Nič sa nevzdá dobrovoľne, o všetko budeme bojovať, menovite aj o Bystricu (!). SNR — po vypočutí odborných mienok, menovite vraj tu boli aj nepovedané dôvody (neskoršie povedané — II. brigáda mala strelivo iba na jeden deň a prakticky bola málo boja schopná), schválila vojenský plán s tým, že o Zvolen a Brezno ako kľúčové postavenia treba bojovať, tým viac, že štáb maršala Koneva nás žiadal, aby sme letisko Tri Duby určite držali.

Začali prípravy na evakuáciu. Likvidované boli úrady, ministerstvá, odvážané boli zásoby na spomenuté tri úseky, vlastne už len dva, lebo v tie dni Nemci už čertovicú cestu obsadili. V SNR, strane a všade sa robili dispozície s ľuďmi: všetko prehodit na bojové a vojenské pole. Vojsko však z juhu a východu ustupovalo príliš rýchle. Na východe nastala katastrofa Staňkových vojsk. Tento major mal skvelé jednotky v sile asi 2500 mužov, s ktorými vyhnal Nemcov až k Popradu a Vondrišelu. Vybudoval tam mocné opevnenie a držal dve cesty k nášmu úzmiu: od Popradu a od Margecian. Naraz Nemci prenikli od Jelšavy, cez Revúcu, Muráň a obsadili prekvapujúce Červenú Skalu, kade mal Stanek jediné spojenie s centrom. Stanek podľa rozkazu nechal svoje opevnenie a stiahol sa cez hory na slobodné územia najprv s mužstvom a potom i časť delostrelectva. Nemci však prenikli cez Tisovec k Breznu a Stanek musel ďalšie desiatky kilometrov ustupovať, aby sa dostal z úplného obkľúčenia. A tu sa stala jedna z podivností: Staňkovo vojsko, kde bola najlepšia disciplína celej armády, sa behom ústupu rozbehlo domov (medzi 21.—25. XI.) a Staňkovi zostalo iba 200—300 ľudí. V jeho oddieloch boli tiež chlapi z Horehronia (Telgárt, Šumiac, Heľpa a pod.), a keď vojsko ustupovalo z ich okolia a istá depresia nastúpila, proste nocou utekali. Pri Tisovci došlo k prudkým bojom, pri ktorých sa Gemerania statočne zachovali. Keď padol Tisovec, nebolo už prekážky k Breznu, ani vojska. Viest stále váhal: mal hodiť časť II. brigády pred Brezno, kde sa postup snáď dal zastaviť, alebo mal všetko držať kvôli Zvolenu a Trom Dubom. Váhal tak dlho a šetril on i Prikryl II. brigádu tak dlho, až vlastne nikde do boja nezasiahla, nikde front vážnejšie nepodoprela (pri Sv. Kríži bola len malá časť brigády a asi $\frac{3}{4}$ domáceho vojska), celá prišla na Staré Hory a zdieľala osud ostatného vojska. Nemci bombardovali Bystricu, narobili trochu paniky. Začali útočiť zo všetkých strán: od Sv. Kríža, od Podkriváňa, cez Detvu, na Brezno, cez Čertovicu, od Ružomberka na L. Osadu a od Hornej Štubne na Malý Šturec, cez Kremnické vrchy k Bystrici a od Kremnice ku Krížu.

Napriek kritickej situácii, napriek ústupu neprišlo ešte k chaosu a úteku. Vojenský štáb a predsedníctvo SNR odchádzali z Bystrice vo štvrtok 25. X. Všetko išlo v poriadku. V kludu. I v Bystrici, i po ceste. Vojaci veselí, civilisti bez paniky. I po ceste cez Staré Hory sa dalo ešte chodiť. Keď som ten deň išiel ešte raz do Bystrice, táto bola už prázdna, vojská vidieť nebolo, miestami sa rabovalo (aj partizáni), obyvateľstvo sa schovávalo. Zariadil som četnícku pohotovosť v Bystrici a asi o 17. hod. som odišiel. Na Donovaly sa šlo už horšie, cesta zabehaná. Vojsko, a to ohromné mužstvo, všetkých zbraní, veselé, stálo po celej ceste cez Ulmanku, Staré Hory až k Donovalom. V noci sa čakal zbytok, medzitým aj zbytok II. brigády. Na Donovaloch som našiel Šmidkeho, Švermu, Slánskeho, Laušmana, Rašlu, Lettricha, Josku, V. Paulínyho, Ertla, Filu, Styka a iných polit. činiteľov, ako aj Viesta, Goliana, Nosku, Ferjenčika a všetkých vyšších známych dôstojníkov štábu. Bol tam aj mjr. Studenský so svojimi ľuďmi od Koneva, anglická a americká misia a všetky rarity povstania. Neskoršie prišiel aj plk. Asmolov a celý partizánsky štáb. Prvý večer nálada nebola zlá. Všetko išlo — aspoň v reči — podľa plánu. Nebolo však riadneho spojenia a Viest nevedel skoro nič, čo sa deje na iných úsekoch. Nevedelo sa ani len tolko, čo je s Bystricou. Cez

noc prišlo k prvým zmätkom. Dlhými pochodmi unavené vojská nemali ubikácií a začali sa rozširovať poplašné zprávy, že Nemci z tej a onej strany každú minútu budú tu. Nemci skutočne prelomili sa od Kremnice na Harmanec, a tak odrezali ústup z Malého Šturca, takže naraz dve fronty padli a Nemci sa dostali do tesnej blízkosti posledného útočiska. Vojaci II. brigády v Bystrici vlámali sa do skladov alkoholov firmy Steiner—Lövy a opití prišli na Staré Hory. Každý videl Nemcov na 5 krokov. Ráno na Donovaloch bola zpráva, že Nemci sa prelomili a sú za kopcom tesne nad hotelom. A do tejto nálady prišlo bombardovanie. Nemci bombardovali Donovaly, kde žiadne zvláštne škody neurobili, ale bombardovali Staré Hory, kde stáli stovky vozov a tisíce ľudí na ceste. Prišlo k panike a masakre. I keď škody neboli tak katastrofálne, na náladu to pôsobilo zhubne. My sme už nemali žiadne letectvo. Vo vojsku začalo všetko vriieť. Začali reči o odchode z údolia. Dopravný zmätok najvyššieho stupňa. Na jedinej úzkej ceste v obidvoch smeroch tisíce dopravných prostriedkov sa chceli pretláčť.

Ten deň navštívilo predsedníctvo SNR. Viesta: bol nervózny, sľub chcel dodržať, ale zrejme nevedel ako. Mal som dojem, že sa bojí ísť medzi vojakov. Hovoril o rozkaze, ktorý chystá k armáde, že boj ide ďalej. Slabý človek, bolo mi ho ľúto. Navštívil som Ferjenčíka: čestný človek. Sám bol v dopravnom chaose a na križovatkách riadil dopravu. Kritizoval organizáciu. Žiadal som ho, aby držal aj ostatných, veľa nádeje nedával. Prišiel Golian, z rozvedky. Postavil stráže na vrch Zvolen nad hotel, keď prišiel na kontrolu, nebolo tam nikoho. V nálade slušnej, robil lepší dojem ako Viest. Sťažoval si na systém dvoch kohútov na smetišti (Viest a on), on nemá prakticky do vecí čo hovoriť. Sťažoval si na Londýn. Prišiel i šéf gen. štábu plk. Nosko. Rozzúrený a otrávený. Nič sa nedá robiť, všetko je v rozklade. Človek osobne statočný, neschopný však zvládnuť komplikovanú situáciu. O vyhlídkach boja vyjadrovali sa všetci traja neurčite. Jasné bolo jedno: potrebujeme najmenej dva dni, aby sme zvládli chaos, rozmiestnili voj. skupiny, všetko uviedli do poriadku. Potom sa udržíme. Ak tie 2—3 dni mať nebudeme, nedá sa za nič ručiť. Agrárna časť predsedníctva SNR a od nás Ertl sa rozhodli, že odídu z Donová. My sme s tým súhlasili, totiž strach väčšiny týchto demokratov o vlastný osud otravoval už aj vojakov, aj nás. My sme rozhodli ešte počkať vývoj situácie. Večer ešte raz s Viestom a potom s Golianom. To sa už chodilo s automatmi na ramení i v hoteli. Istota nebola nikde. Nálada horšia, ale o rozchode vojska ešte nebola reč. Po polnoci prišli delegáti II. brigády oznámiť, že celé vojsko sa rozložilo, že II. brigáda bojovať nebude, že sa rozdelila na skupiny a odchádza už túto noc do hôr. Chcú, aby Viest rozhodnutie schválil. Jeden z delegátov bol Gajdoš. Rozhodli sme sa aj my za tohto stavu odísť ešte tej noci, zvlášť keď sa hotel začal rýchle od dôstojníkov vyprázdňovať. Asi o 5. ráno vyšli sme z hotelu: Šverma, Slánský, Šmidke, Laušman, Husák, syn Šmidkeho, Asmolov, partizánsky štáb a niekoľko našich súdruhov, aby sa vydali na cestu smerom Prašivá, kde bol partizánsky lágér Jegorovov. Vtedy cestou sme sa dozvedeli, že Viest (a asi i Golian) zvolali o 4. ráno všetkých štáb dôstojníkov, oznámili im, že sa armáda rozkladá, že s ňou bojovať nemožno, preto armádu rozpúšťajú, sprostujú ich povinnosti a každý nech ide, kde vie, a môže alebo bojovať, alebo inde. O tom SNR, hoci sme v tomže hoteli boli, nikto neupovedomil, nikto k schôdzke neprizval. Všetko utekalo z doliny Veľkého Šturca, všetko utekalo z Donová. Skoro ráno 28. X. skončil vojenský organizovaný odpor armády a nastala strašná púť v blate a snehu po končiaroch hôr. Tisíckrát počul človek od vojakov narážky na „deň slobody“. Zbytočne sa p. posl. Uhlíř rozčuloval, že Slovensko nechce sláviť deň slobody. Na niektorých úsekoch išiel boj ďalej v inej forme. Gró vojska však ako centrálna vedená armáda od 28. X. ráno nebojovalo.

Predovšetkým sú tu príčiny vonkajšie. Povstanie nevzniklo v momente pre nás priaznivom, jeho termín bol nám nanútený Nemcami a partizánmi. Ofenzíva marš. Koneva, ktorá mala spojiť naše vojská so sovietskymi, zostala stáť na Karpatoch, počasie bolo tak mimoriadne zlé, že sovietska pomoc leteckou cestou bola zdržovaná, obmedzená a oneskorená. Po niekoľkých týždňoch takmer ani jedno lietadlo nemohlo pristáť. Nepodarená maďarská kapitulácia otvorila poslednú časť oslobodeného územia nemeckým útokom. To sú najdôležitejšie vonkajšie nepriaznivé príčiny, z ktorých každá sama osebe mohla znamenať pohromu, no vo vzájomnom spojení boli nad naše sily.

Nemálo je však i príčin vnútorných. Vylíčené boli už chyby, ktoré sa stali v prvé dni povstania a v dôsledku ktorých skrátene bolo povstanie čo do síl i územia. S armádou budovanou ako nacistický spojenec nemožno obratom ruky dobýjať revolučné víťazstvá. A prevýchova tejto armády, menovite dôstojníckeho sboru išla veľmi pomaly. Technika slovenského vojska bola bezvýznamná oproti technike nastupujúcich Nemcov. Chýbali tanky. Na začiatku a na konci letectvo, mìnometry, protitankové zbrane a pod. Čo však podľa môjho názoru chýbalo najviac, to boli bojové skúsenosti vojakov a dôstojníkov a odvážne a schopné hlavné vojenské velenie. Na jednotlivých úsekoch frontu väčšinou dôstojníci schopní, ale celkové vedenie operácií a širšia perspektíva postrádali jednotného plánu a podriaďovali sa Nemcami vnucovanej defenzíve. Mäkkosť a možno povedať neschopnosť hlavného vojenského vedenia (i keby snáď za daných objektívnych okolností) boli hlavnou príčinou úpadku disciplíny a menovite krachu posledných dní povstania.

Londýn má ovšem na tomto stave svoj riadny podiel, lebo jednak si vojenské veci pre seba vyhradil, jednak zmena vojenského vedenia by sa nebola obišla bez roztržky s Londýnom, lebo vojsko bola posledná bašta, kde má Londýn aké-také pozície. Slovenská národná rada si tohto stavu bola vedomá a nechcela komplikovať už dosť ťažkú situáciu.

I práca komunistickej strany v armáde v zrovnaní s úkolom armády v povstaní bola nepatrná. Kom. strana všade zdôrazňovala a preferovala partizánske oddiely, a i keď na armádu nezabúdala, zaslúženú pozornosť jej nevenovala. Armáda bola 10- až 15-krát silnejšia než partizánske oddiely a možno povedať, že od prvého septembra do konca októbra niesla na svojich bedrách asi 80 %, ak nie viac, bojových úkolov. Mala byť preto práca KSS v armáde ďaleko väčšia a ďaleko pozornejšia.

XI. Po povstaní

28. X. dali sa na pochod do masívu Prašivej a Ďumbiera tisíce vojakov, dôstojníkov aj civilov. Turistická cesta pokrytá blatom, bola preplnená vojakmi, koňmi a neskoršie pozahadzovanými zbraňami. Podľa môjho odhadu asi 15 000—20 000 vojakov dalo sa do týchto hôr s cieľom dostať sa domov, niekde sa schovať a menšia časť s úmyslom bojovať. Cestou boli sme svedkami, ako niektoré jednotky išli disciplinovane so svojím veliteľom, a zrejme s bojovým programom, inde, ako náhodilé húfy vojakov mali jediný cieľ, zhodiť si vojnu z krku. Podľa nemeckých správ asi 15 000 vojakov a dôstojníkov Nemci zajali. Túto cifru neviem kontrolovať, viem však, že bolo zajatých mnoho. Väčšina vojakov poskrývala sa v dedinách a ušla domov. Menšia časť ostala v horách a bojuje partizánsky. Z partizánskych oddielov sa mnohé rozpadli, niektoré sa premiestnili a nové vznikali.

Stredné Slovensko bolo silne poškodené a zničené. Mosty, cesty, železnice, telefóny a pod. nefungovalo. Obyvateľstvo dostalo sa do vojnovjej situácie. Sám som prešiel asi desať dní po porážke cez územie od Brezna až do Ban. Štiavnice a mohol som pozorovať náladu obyvateľstva: neveselá, ale statočná. Neboli prípady denunciacie. Ľudia pomáhali neobyčajne obetavo vojsku a partizánom v ukrývaní,

v preobliekaní do civilu a zásobovaní. Ranení boli nosení do dedín, a tam opatrovaní a liečení. Istá solidarita zachvátila všetky vrstvy. Možno povedať, že sa obyvateľstvo po povstaní chovalo veľmi pekne. Boj dlho ešte neprestal pod Poľanou a Veporom, celý Tisovec bol v horách, na Horehroní držali vojensko-partizánske skupiny celé dediny, veľmi agilná bola partizánska skupina okolo Detvy a hodne práce Nemcom spôsobili partizáni v okolí Bánoviec, Prievidze, Topoľčian. Na západnom Slovensku budované boli partizánske skupiny a denne prichádzalo k sabotážam. Boj prosto pokračoval v zmenenom merítku a za horších podmienok. Národ sa necítil porazeným, vedel, že jeho definitívne oslobodenie je veľmi blízko, vedel tiež však, že pre svoje oslobodenie sám dost urobil. I tí gardisti a ľudáci veľmi váhavo svoje funkcie opäť preberali a chovali sa vo väčšine mierne a snažili sa mnohé veci zamaskovať. Nebolo porážky a nebolo víťazstva na Slovensku. Nemci boj s partizánmi neskončili a už boli odvolaní na úseky k Michalovciam a Šahám. Pokusy mobilizovať Slovákov rozmnožili tiež bojové skupiny.

XII. Bilancia povstania

Politicky možno povstanie hodnotiť iba kladne. Tak si to uvedomovala aj väčšina ľudí. Slovenský národ bojoval súčasne proti Hitlerovi, Tisovi i Benešovi a vybojoval si postavenie samobytného národa, za ktorého nikdy iný nebude môcť hovoriť.

Po stránke vojenskej mohli byť výkony lepšie. I pokračovanie po 28. X. mohlo byť úspešnejšie. Celkove však i vojak i partizán statočne sa držali a v ťažkých podmienkach bojovať sa vlastne učili.

Z hľadiska medzinárodného Slovensko sa jasne primklo k pokrokovej a protifašistickej skupine a svoje sympatie k SSSR pri každej príležitosti búrlivo prejavilo.

Dr. G. Husák.

AŮD KSČ Praha. Mikrofilm K 4/677—704. Fotokópia originálu písaného na stroji.

577

1945, február 19. Londýn. — Rezolúcia schválená na záver rokovania Štátnej rady o zpráve člena vládnej delegácie F. Uhlířa o skúsenostiach z pobytu delegácie v SSSR a na území povstaleckého Slovenska.

Štátní rada vzala s povďekom na vedomosť rozhodnutí vládného delegáta ministra Františka Němce, schválené ostatnými členy politickej delegácie pro osvobozené území a členy Slovenské národní rady, aby místopředseda Štátní rady posl. František Uhlíř byl vyslán do Londýna a podal tam zprávu o zkušenostech a dojmech z cesty československé vládní delegace do Svazu sovětských socialistických republik a z jejího pobytu na osvobozeném Slovensku. Posl. František Uhlíř přednesl tuto zprávu Štátní radě v VIII. a IX. plenární schůzce dne 14. a 20. prosince 1944 a Štátní rada mu děkuje za to, že ji tak otevřeně informoval o všem, co za své cesty viděl a zažil, a zejména o svých dojmech ze Slovenska. I když Štátní rada považuje výklad posl. Fr. Uhlíře za jeho osobní zprávu a ne za zprávu celé delegace, čerpá z ní mnoho nových, cenných poznatků, velmi významných pro zahraniční štátní zřízení.